

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри соціальної педагогіки

та корекційної освіти

кандидат педагогічних наук, доцент

_____ Алла РЕВТЬ

«_____» _____ 2026 р.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ ЯК СУЧАСНА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА
ПРОБЛЕМА

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Бакалаврська робота

на здобуття кваліфікації – «Бакалавр з соціальної роботи за спеціалізацією
соціальна педагогіка»

Автор роботи: студента групи СР -2226 Б

Юрій СУВАЛА _____

підпис

Науковий керівник: к. псих. н., доц.

Мар'яна ГРИНЦІВ _____

підпис

Дрогобич, 2026

АНОТАЦІЯ

У бакалаврській роботі досліджено проблему соціалізації підлітків як важливого соціально-педагогічного процесу. Розкрито теоретичні засади соціалізації особистості, визначено психолого-педагогічні особливості підліткового віку та обґрунтовано роль соціального педагога у формуванні соціально зрілої та правосвідомої особистості. Проаналізовано основні чинники, що впливають на процес соціалізації підлітків, зокрема сім'ю, заклад освіти, однолітків та інформаційне середовище. У практичній частині розглянуто напрями діяльності соціального педагога щодо соціалізації підлітків, зокрема використання інформаційно-консультативної роботи, інтерактивних форм навчання та просвітницьких заходів. Проведено анкетне опитування учнів 7–11 класів з метою виявлення рівня їх правової обізнаності та ставлення до правових норм. Отримані результати свідчать про необхідність посилення правової просвіти та соціально-педагогічного супроводу підлітків у закладах освіти. Визначено, що діяльність соціального педагога є важливим чинником успішної соціалізації та формування відповідальної поведінки підлітків.

Ключові слова: соціалізація, підлітки, соціальний педагог, правова соціалізація, соціально-педагогічна робота, правова культура, соціальна компетентність, заклад освіти, анкетування.

ABSTRACT

The bachelor's thesis explores the problem of socialization of adolescents as an important socio-pedagogical process. The theoretical foundations of personality socialization are revealed, the psychological and pedagogical features of adolescence are identified, and the role of a social educator in the formation of a socially mature and legally aware personality is substantiated. The main factors influencing the process of socialization of adolescents are analyzed, in particular, the family, educational institution, peers and the information environment. The practical part considers the areas of activity of a social educator regarding the socialization of adolescents, in particular, the use of information and advisory work, interactive forms of learning and educational activities. A questionnaire survey of students in grades 7–11 was conducted to identify the level of their legal awareness and attitude to legal norms. The results obtained indicate the need to strengthen legal education and socio-pedagogical support for adolescents in educational institutions. It has been determined that the activities of a social educator are an important factor in the successful socialization and formation of responsible behavior of adolescents.

Keywords: socialization, adolescents, social educator, legal socialization, socio-pedagogical work, legal culture, social competence, educational institution, questionnaire.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО - ПЕДАГОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ	8
1.1. Теоретична сутність процесу соціалізації підлітків	8
1.2. Психолого-педагогічні особливості соціалізації підлітків.....	12
1.3. Значення діяльності соціального педагога у процесі соціалізації підлітків	32
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ	40
2.1. Особливості соціалізації дітей у професійній діяльності соціального педагога	40
2.2. Специфіка соціалізації підлітків у діяльності фахівця соціальної сфери	46
2.3. Емпіричне дослідження діяльності соціального педагога у сфері правової соціалізації підлітків	53
Висновки до розділу 2.....	63
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

У сучасних умовах суспільного розвитку проблема соціалізації особистості набуває особливої значущості. Найбільш актуальною вона є щодо підлітків, адже саме підлітковий вік виступає важливим етапом формування особистості, її світогляду, моральних орієнтирів, соціальних установок та здатності адекватно сприймати суспільні явища й процеси. У цей період закладаються основи подальшої життєдіяльності людини, формується вміння використовувати набутий соціальний досвід у різних сферах життя, розвиваються навички взаємодії з оточенням та адаптації до соціального середовища.

Однією з ключових передумов успішної підготовки підлітків до самостійного життя є ефективний процес їх соціалізації, важливим компонентом якого виступає суспільна активність особистості. Саме активне включення підлітків у соціальне середовище сприяє розвитку відповідальності, самостійності, комунікативних умінь та здатності брати участь у суспільному житті. Важливу роль у забезпеченні успішної соціалізації підлітків відіграють соціальні педагоги, професійна діяльність яких спрямована на підтримку, супровід і створення сприятливих умов для гармонійного розвитку особистості.

Проблеми соціалізації особистості, соціально-педагогічної підтримки дітей та молоді, а також формування ціннісних орієнтацій підлітків досліджували у своїх працях такі науковці, як Г. М. Авер'янова, О. М. Балакірєва, Л. В. Вікторова, М. П. Лукашевич, Є. М. Пеньков, Т. Семигіна та інші [1, 2, 8, 20, 29, 37]. У їхніх наукових працях розкрито теоретичні засади соціалізації особистості, особливості соціального виховання підлітків, механізми впливу соціального середовища на розвиток дитини та шляхи соціально-педагогічної підтримки молоді.

Окремі аспекти соціалізації підлітків в умовах сучасного інформаційного простору висвітлено у дослідженнях Л. Г. Кондратової, О. М. Мальцевої, Т. П. Полежаки, О. Гук, Я. В. Шугайла, С. В. Савченка та О. Л. Карамана. Праці зазначених авторів присвячені аналізу соціальних і педагогічних чинників

становлення особистості підлітка, впливу інформаційного середовища та засобів масової комунікації на процес соціалізації, а також визначенню ефективних форм і методів соціально-педагогічної роботи з підлітками [12, 17, 21, 30, 34, 47].

Попри значну кількість наукових праць із зазначеної проблематики, питання соціалізації підлітків потребує подальшого ґрунтовного дослідження. Особливої уваги заслуговує вивчення процесу соціального становлення особистості підліткового віку в контексті професійної діяльності соціального педагога, а також визначення ефективних форм і методів соціально-педагогічної роботи, спрямованих на забезпечення успішної інтеграції підлітків у сучасне суспільство.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі процесу соціалізації підлітків та дослідженні особливостей діяльності соціального педагога щодо її реалізації в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – процес соціалізації підлітків у сучасному соціальному середовищі.

Предмет дослідження – особливості соціалізації підлітків як актуальної психолого-педагогічної проблеми сьогодення.

Відповідно до визначених мети, об'єкта та предмета дослідження було поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з метою визначення основних особливостей процесу соціалізації підлітків;
- охарактеризувати специфіку соціалізації дітей підліткового віку як важливої соціально-педагогічної проблеми сучасного суспільства;
- з'ясувати значення діяльності соціального педагога у процесі соціалізації підлітків та визначити основні напрями його професійної роботи.

Для реалізації поставлених завдань у роботі використано комплекс наукових **методів дослідження**, серед яких: *теоретичні методи* – опрацювання та аналіз психолого-педагогічної і соціальної літератури, синтез наукових положень, порівняння різних підходів, систематизація та узагальнення

теоретичних матеріалів; *емпіричні методи* – порівняльний аналіз, узагальнення та впорядкування отриманих теоретичних даних.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження, висновки та практичні рекомендації були апробовані на щорічній звітній науково-практичній конференції викладачів та здобувачів вищої освіти» (м. Дрогобич, 28 квітня 2026 р.).

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні та поглибленні наукових уявлень щодо особливостей соціалізації підлітків у сучасних умовах. У ході дослідження було удосконалено підходи до організації соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на формування соціально зрілої особистості підлітка.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування результатів бакалаврської роботи у практичній діяльності соціальних педагогів, фахівців соціальної сфери та педагогічних працівників. Матеріали дослідження можуть бути використані студентами під час проходження практики у закладах освіти, а також у процесі підготовки навчально-методичних матеріалів, тренінгів і семінарських занять із соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

1.1. Теоретична сутність процесу соціалізації підлітків

У сучасних умовах суспільних трансформацій, які охоплюють політичну, економічну та соціальну сфери життя в Україні, особливої актуальності набуває проблема становлення особистості дітей та молоді. Динамічні зміни у суспільстві значною мірою впливають на процес формування цінностей, норм поведінки, світогляду та соціального досвіду підростаючого покоління. Саме тому питання соціалізації підлітків є предметом активного наукового дослідження представників різних галузей знань, зокрема соціології, психології, педагогіки, соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Феномен соціалізації має міждисциплінарний характер, що зумовлює наявність різноманітних підходів до тлумачення. У науковій літературі відсутнє єдине універсальне визначення цього поняття, оскільки кожна галузь знань розглядає соціалізацію крізь призму власного предмета дослідження. У зв'язку з цим більшість учених наголошують на складності та багатогранності даного явища, підкреслюючи його комплексний характер.

Особливого значення поняття соціалізації набуває у теорії соціальної роботи, де воно посідає одне з центральних місць. Однак трактування цієї категорії у межах соціальної роботи є досить неоднозначним. Це пояснюється тим, що сучасна теорія соціальної роботи продовжує активно розвиватися та перебуває на етапі формування власної наукової системи понять і категорій. Унаслідок цього у науковому середовищі досі відсутні єдині підходи до визначення основних категорій соціальної роботи, зокрема й поняття соціалізації.

У зв'язку з цим особливої важливості набувають дослідження категоріально-понятійного апарату соціальної роботи. Їх значення полягає у необхідності чіткого визначення ключових дефініцій, що сприятиме

подальшому розвитку науки та вдосконаленню її теоретичних основ. Будь-яка наука у процесі свого становлення переходить від загальних уявлень про певне явище до системного й науково обґрунтованого вивчення [37]. Саме тому важливим етапом розвитку соціальної роботи є виокремлення, уточнення та наукове осмислення базових понять, які відображають сутність об'єкта дослідження.

Категоріально-понятійний апарат науки охоплює систему понять, термінів і категорій, за допомогою яких відображаються закономірності та суттєві характеристики певних явищ об'єктивної реальності. Саме через наукові категорії здійснюється фіксація, узагальнення та систематизація знань, що дозволяє глибше дослідити соціальні процеси та взаємозв'язки між ними. Для соціальної роботи це має особливе значення, оскільки чіткість і змістовність понятійного апарату визначають ефективність як наукових досліджень, так і практичної діяльності фахівців соціальної сфери.

Термін «соціалізація» набув широкого поширення у науковому середовищі в середині ХХ століття та став предметом дослідження представників педагогіки, психології й соціології. Значний внесок у розвиток теорії соціалізації зробили як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, зокрема М. Пейн, Д. Bridge, М. П. Лукашевич, Т. Семигіна, Л. В. Вікторова, Р. В. Зозуляк-Случик та інші. У працях зазначених учених досліджено процес становлення особистості, особливості її взаємодії із соціальним середовищем, механізми набуття соціального досвіду та роль соціально-педагогічної підтримки у розвитку підлітків [3, 8, 15, 20, 28, 37].

У вітчизняній науці проблеми соціалізації особистості висвітлено у працях М. П. Лукашевича, Т. Семигіної, О. Л. Караман, В. В. Радула, Я. В. Галети, Р. В. Зозуляк-Случик, Н. М. Токаревої, О. І. Мальцевої, В. С. Курила, С. В. Савченка та інших дослідників. Їхні наукові праці присвячені аналізу соціальних і педагогічних чинників соціалізації особистості, особливостям соціалізації підлітків в умовах сучасного інформаційного простору, а також визначенню ефективних напрямів соціально-педагогічної підтримки молоді в

умовах суспільних трансформацій та воєнного стану [15, 16, 19, 20, 21, 32, 37, 41]. Проблематика соціалізації особистості розроблялася у межах різних наукових концепцій та теоретичних підходів. Найбільш поширеними серед них є психоаналітична теорія, теорія соціального навчання, рольова концепція, когнітивний, гуманістичний, еволюційний та адаптивно-розвивальний підходи. Кожна із цих теорій по-своєму пояснює механізми входження людини у соціальне середовище та формування її особистості.

Проблема соціалізації особистості є однією з ключових у сучасній педагогічній та психологічній науці. У вітчизняних дослідженнях вона розглядається як складний і багаторівневий процес взаємодії особистості із соціальним середовищем, засвоєння соціального досвіду, норм і цінностей суспільства.

У сучасних умовах важливими є дослідження, присвячені соціалізації в кризових ситуаціях та умовах суспільних змін. Зокрема, у працях О. Л. Караман, В. С. Курила, С. В. Савченка, Н. М. Токаревої, О. М. Хомчук, О. О. Міненко та інших авторів розглядаються особливості соціалізації підлітків в умовах воєнного стану, підвищеної тривожності та інформаційного впливу [19,24, 42, 44].

На сьогодні у науковому середовищі відсутнє загальноприйняте й достатньо обґрунтоване поняття, яке б однозначно позначало галузь знань про соціальну роботу як науку, на відміну від соціальної роботи як професійної діяльності та соціального інституту. Однак, оскільки зазначене поняття, як і інші подібні спроби, не набуло широкого використання в науковій практиці, у межах даного дослідження як робочий термін застосовується поняття «теорія соціальної роботи».

Слід зазначити, що теорія соціальної роботи є відносно новою науковою галуззю, становлення якої розпочалося наприкінці ХХ століття. Як і будь-яка наука, що перебуває на етапі формування, вона потребує чіткого окреслення своїх змістових і структурних меж. Насамперед це стосується уточнення сутності та визначення поняття «соціальна робота».

У науковій літературі соціальна робота часто визначається як діяльність із надання допомоги окремим особам або соціальним групам, які опинилися у складних життєвих обставинах, з метою гармонізації взаємодії між людиною та соціальним середовищем. Водночас подібне трактування є дещо звуженим, оскільки не повною мірою відображає глибинну сутність соціальної роботи, основою якої є процес соціалізації особистості – як на індивідуальному, так і на груповому та суспільному рівнях.

За умови більш широкого підходу соціальна робота розглядається як рівнозначна іншим важливим суспільним сферам, таким як освіта, охорона здоров'я, соціокультурна діяльність, правоохоронна система тощо. Усі ці галузі в тій чи іншій мірі виконують функції соціалізації особистості, зокрема через виховання, навчання, соціальну підтримку, реабілітацію та захист.

У такому контексті соціальна робота постає як важлива сфера суспільного життя, яка безпосередньо пов'язана з процесами соціалізації та ресоціалізації людини. Відповідно, виникає необхідність глибшого аналізу структурних компонентів самого терміна «соціальна робота». Зокрема, поняття «робота» вказує на організований характер діяльності, що ініціюється державою, суспільством, установами або фахівцями. Натомість прикметник «соціальна» підкреслює, що ця діяльність реалізується через процеси соціалізації або, за потреби, ресоціалізації особистості. Результатом зазначених процесів є формування соціальності особистості, що забезпечує її ефективне включення в систему суспільних відносин.

Отже, теорію соціальної роботи доцільно визначати як наукову галузь, що досліджує суспільно значущу діяльність державних і недержавних інституцій, організацій, соціальних груп та окремих індивідів, спрямовану на задоволення соціально гарантованих і індивідуальних потреб різних категорій населення, насамперед соціально вразливих. Реалізація такої діяльності здійснюється через створення умов, які сприяють успішній соціалізації особистості, а також відновленню або підвищенню її здатності до повноцінного соціального функціонування [39].

У цьому контексті соціальна робота виступає не лише об'єктом наукового дослідження теорії соціальної роботи, але й специфічним видом професійної діяльності, спрямованої на надання допомоги людині в процесах соціалізації та ресоціалізації. Її значення є багатовимірним, оскільки вона має вплив не лише на окрему особистість чи соціальну групу, а й на суспільство в цілому, забезпечуючи процеси соціального відтворення та суспільного розвитку.

Проблема соціалізації особистості є предметом дослідження різних наукових дисциплін, зокрема соціології, психології, соціальної педагогіки та суміжних галузей знань. У вітчизняній науковій традиції сутність соціалізації розглядається як процес становлення особистості під впливом соціального середовища, виховання та міжособистісної взаємодії.

Значний внесок у розробку теоретичних засад соціалізації зробив М. П. Лукашевич, який розглядає соціалізацію як складний процес засвоєння соціального досвіду, норм і цінностей суспільства, формування соціальної поведінки та особистісних якостей індивіда [20].

Розглядаючи суспільство як своєрідний організм, автор наголошував, що стабільне функціонування можливе лише за умови формування у його членів «плюралістичної поведінки», яка забезпечує взаєморозуміння, ефективну комунікацію та є основою існування так званої «соціальної свідомості» суспільства.

1.2. Психолого-педагогічні особливості соціалізації підлітків

Підліток - це особа чоловічої або жіночої статі, яка перебуває у перехідному етапі від дитинства до дорослості. Підлітковий вік характеризується як період інтенсивних і багатовимірних змін, що охоплюють фізіологічну, психологічну та соціальну сфери розвитку особистості. З огляду на нерівномірність і специфіку цих змін, підлітковий період умовно поділяють на три стадії: ранню, середню та пізню, кожна з яких має власні особливості перебігу та інтенсивності розвитку.

Ранній підлітковий вік (приблизно 10–14 років) характеризується формуванням прагнення до самостійності та усвідомлення власного «Я». У цей період посилюється інтерес до власного фізичного розвитку, зовнішності, а також до взаємодії з однолітками, їхніх цінностей і моделей поведінки. Водночас спостерігається зниження значущості дорослого середовища, зокрема сім'ї, а власні переконання нерідко починають протиставлятися сімейним цінностям.

На цьому етапі підлітки часто зосереджуються на внутрішніх переживаннях, що може супроводжуватися підвищеною конфліктністю у стосунках із дорослими, зокрема через шкільні вимоги, домашні обов'язки або вибір кола спілкування. Важливою особливістю є посилена орієнтація на групу однолітків, прагнення до приналежності та пошук авторитетів серед ровесників. Також у цей період нерідко спостерігаються емоційна нестабільність, замкнутість або, навпаки, демонстративна поведінка як спосіб самоствердження. Деякі підлітки можуть проявляти ризиковану поведінку, що зумовлено прагненням перевірити власні можливості та відчуттям «невразливості».

Середній підлітковий вік (15–17 років) вирізняється поступовим ускладненням когнітивних процесів та емоційної сфери. У цей період зберігається певна імпульсивність і суперечливість поведінки, однак водночас посилюється прагнення до самостійного прийняття рішень та відстоювання власної позиції. Значний вплив на поведінку підлітка продовжує мати референтна група однолітків, яка часто визначає його ціннісні орієнтації та соціальні установки [17].

Окрім цього, у середньому підлітковому віці посилюється інтерес до власної зовнішності та привабливості, особливо у контексті міжособистісних взаємин із протилежною статтю. Водночас зростає рівень усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між власними діями та їх можливими наслідками, що сприяє більш відповідальному ставленню до поведінки.

Пізній підлітковий вік (до 18 років) пов'язаний із формуванням життєвого та професійного самовизначення. У цей період особистість поступово досягає більшої емоційної та соціальної зрілості, зростає здатність до рефлексії та критичного осмислення власних дій. Підліток починає будувати як короткострокові, так і довгострокові життєві плани, враховує думку батьків і значущих дорослих, однак уже здатний до відносної автономії та самостійного функціонування в суспільстві. Загалом підлітковий вік супроводжується значними емоційними коливаннями, підвищеною чутливістю до соціальної оцінки, а також періодичним небажанням брати на себе відповідальність. У цей час у багатьох підлітків виникає відчуття нерозуміння з боку дорослих та суспільства, що може впливати на процес їх соціалізації та формування особистісної ідентичності [50].

До соціального педагога нерідко звертаються підлітки, емоційний розвиток яких є нестандартним, а життєвий досвід - обмеженим або деформованим, унаслідок чого їхнє сприйняття соціальної реальності може бути викривленим або нереалістичним. Окрему групу становлять підлітки, які пережили події в ранньому дитинстві. Для них характерні нестабільні, іноді суперечливі потреби та бажання, що можуть проявлятися у дезорганізованій поведінці або важких емоційних станах.

Потреба у професійній підтримці також притаманна підліткам із відносно сформованою особистісною структурою, однак із вираженим страхом перед соціальною взаємодією та входженням у доросле життя. Такі підлітки часто демонструють критичне ставлення до суспільства, сім'ї чи школи, очікуючи від соціального середовища змін відповідно до власних уявлень.

Однією з природних і найбільш поширених стратегій соціальної адаптації у підлітковому віці є звернення до групи однолітків. У цей період у підлітків посилюється потреба в емоційному прийнятті, визнанні та підтримці з боку значущого оточення. Також актуалізується прагнення зменшити психологічну залежність від батьків та поступово відокремитися від емоційного зв'язку з

ними, що є важливим етапом підготовки до формування зрілих міжособистісних відносин у дорослому житті.

Відчуваючи себе недостатньо сформованою особистістю, підліток часто шукає безпеки у групі, оскільки страх самотності та невпевненості у власній ідентичності є для нього значущим. Саме тому у шкільному середовищі, де батьківський контроль є опосередкованим, між підлітками формуються інтенсивні та емоційно насичені взаємини. Відсутність дружніх контактів або надмірна орієнтація на спілкування виключно з дорослими може свідчити про наявність певних емоційних труднощів.

Поведінка підлітків часто характеризується схильністю до інтенсивного переживання емоцій: вони можуть або надмірно заглиблюватися у власні переживання, або, навпаки, проявляти емоційні реакції надзвичайної сили [18]. У спробі подолати внутрішні конфлікти, пов'язані з процесом відокремлення від батьків, підліток іноді демонструє різкі емоційні прояви, зокрема агресивність або неприйняття оточення. Специфіка взаємодії підлітків, їхня орієнтація на групу однолітків та підвищена емоційна чутливість ускладнюють встановлення довірливого контакту між ними та соціальним педагогом у порівнянні з роботою з молодшими дітьми.

У зв'язку з цим фахівець соціально-педагогічної сфери повинен виявляти віру в позитивний потенціал підлітка, проявляти доброзичливість і підтримку, а також адекватно реагувати на особливості поведінки. Водночас надзвичайно важливими є тактовність і делікатність, оскільки у підлітковому віці спостерігається підвищена чутливість до оцінки та критики.

Разом із тим тактовність не виключає професійної принциповості: соціальний педагог повинен чітко визначати межі своєї компетенції, дотримуватися професійної відповідальності та вміти приймати обґрунтовані рішення у складних ситуаціях взаємодії з підлітками.

Необхідним завданням соціально-педагогічної роботи з підлітком є формування в нього почуття автономності, самостійності та особистісної незалежності. Водночас важливо враховувати, що у певні періоди емоційної

напруги підліток може нести обмежену відповідальність за власні дії через сильні переживання, зокрема почуття провини, гніву або інші інтенсивні афективні стани, які впливають на поведінку.

Головною метою діяльності соціального педагога є сприяння формуванню у підлітка конструктивних моделей поведінки, розвиток навичок саморегуляції та здатності усвідомлювати власну цінність і компетентність. Важливо також допомогти йому навчитися долати страх перед майбутніми труднощами та впевнено ставитися до життєвих викликів. З огляду на те, що підлітковому віку притаманні певна егоцентричність та орієнтація на власні потреби, організація роботи має передбачати створення умов, у яких підліток отримує позитивні емоції та внутрішнє задоволення від участі у взаємодії.

Різниця у соціальному статусі між фахівцем (соціальним педагогом) і підлітком вимагає особливо уважного підходу до побудови партнерських і довірливих відносин. Важливо з перших етапів взаємодії ознайомити підлітка з принципами встановлення особистісних меж і конфіденційності. Йому необхідно чітко пояснити, що вся інформація, яка обговорюється під час роботи, є конфіденційною і не підлягає розголошенню, за винятком випадків, коли існує загроза його життю або безпеці інших осіб [25]. У таких ситуаціях фахівець зобов'язаний попередньо обговорити це з підлітком і спільно визначити можливі шляхи вирішення проблеми.

Питання залучення батьків до процесу соціально-педагогічної роботи з підлітком не має однозначного вирішення і залежить від конкретної ситуації. У більшості випадків доцільно залучати батьків на етапі первинного визначення проблеми, а також інформувати їх про загальні напрями роботи. Водночас необхідно враховувати, що підліток може сприймати участь батьків як порушення конфіденційності, особливо якщо саме сімейні стосунки стали джерелом труднощів. У такому випадку він може відчувати нерозуміння та недовіру до фахівця.

Тому інколи доцільно спочатку провести окрему роботу з батьками, а вже потім - із підлітком. В інших ситуаціях варто одразу повідомити підлітка про

необхідність спільної взаємодії з батьками, водночас наголосивши, що будь-яке обговорення його проблем із сім'єю відбуватиметься лише після узгодження з ним. Такий підхід дозволяє зберегти баланс між підтримкою батьківського авторитету, дотриманням сімейної ієрархії та формуванням довірливих відносин із самим підлітком.

Підліткові необхідно допомогти оволодіти навичками усвідомлення та вербалізації власних почуттів і переживань, зокрема щодо батьківських фігур. У деяких випадках соціальний педагог або психолог може виступати своєрідним посередником і допомагати підлітку формулювати ті емоції, які йому складно висловити самотійно.

Особистість підлітка є складною та багатогранною системою. У цей віковий період відбувається формування ключових соціальних новоутворень, серед яких особливо важливими є прагнення до самоствердження, відчуття «дорослості», підвищена потреба у спілкуванні та розширенні соціальних контактів. Також характерними є переосмислення попередніх уявлень і переконань, формування нової системи цінностей і світоглядних орієнтирів, а також активне засвоєння норм і правил підліткового соціального середовища.

У процесі міжособистісної взаємодії підліток постійно намагається зрозуміти ставлення до себе з боку інших людей. У стосунках із батьками часто проявляються ознаки емансипації, що можуть виражатися у відстоюванні власної позиції, підвищеній самотійності, а іноді - у різких формах поведінки, спрямованих на дистанціювання від сім'ї. У старшому підлітковому віці значно розширюється соціальне коло спілкування, і підліток починає орієнтуватися не лише на безпосереднє оточення, а й на авторитетні постаті, яких він знаходить у засобах масової інформації, інтернеті, культурному просторі тощо.

Внутрішній світ підлітка поступово ускладнюється, що зумовлює потребу в особистісній автономії, емоційній приватності та певному дистанціюванні від зовнішніх впливів, навіть якщо вони мають позитивний або підтримувальний характер. Перебування наодинці зі своїми переживаннями може сприяти як

розвитку самостійності та рефлексії, так і формуванню емоційної замкненості або відчуженості [14].

У цей віковий період також відбуваються значні фізіологічні зміни, пов'язані зі статевим дозріванням, що супроводжується появою нових емоційних і переживань. Зростає значущість інформації сексуального характеру, а також формується потреба у визнанні з боку представників протилежної статі. Це часто проявляється у виникненні перших романтичних почуттів, формуванні парних стосунків та інтенсифікації дружніх взаємин у групі однолітків.

У процесі соціалізації підлітків особливий інтерес становлять такі явища підліткового віку, як акселерація та інфантилізм. Акселерація (від лат. *acceleratio* - «прискорення») характеризується пришвидшеним фізичним розвитком і статевим дозріванням, що проявляється у ранньому формуванні фізичних ознак дорослості. Такі зміни нерідко супроводжуються труднощами, зокрема емоційними конфліктами, смисловими бар'єрами та афективними реакціями поведінки.

Інфантилізм (від лат. *infantilis* - «дитячий») визначається як збереження у підлітковому віці рис поведінки та психологічних особливостей, притаманних дитинству. Це може проявлятися у незрілості емоційних реакцій, залежності від дорослих та труднощах у прийнятті самостійних рішень.

Підлітки з інфантильними рисами розвитку зазвичай характеризуються недостатньо сформованою емоційно-вольовою сферою. Це проявляється у труднощах із самостійним прийняттям рішень, залежності від думки оточення, відчутті внутрішньої незахищеності, а також зниженому рівні самокритичності. Подібні особливості можуть істотно ускладнювати процес їх соціалізації та адаптації до вимог дорослого життя.

Посиленню інфантилізму сприяють не лише можливі органічні або функціональні порушення діяльності центральної нервової системи та ендокринної системи, але й недоліки сімейного виховання та освітнього впливу. Зокрема, негативний вплив мають такі стилі батьківської поведінки, як надмірний контроль (диктат), гіперопіка або, навпаки, вседозволеність.

Намагання дорослих повністю нав'язувати дитині власні рішення, ізолювати її від спілкування з однолітками або ж безмежно задовольняти всі її бажання можуть призвести до серйозних наслідків у розвитку. Зокрема, це затримує формування не лише практичних умінь і навичок, а й соціальної компетентності, зокрема здатності до ефективної комунікації, самоконтролю та регуляції емоцій і поведінкових реакцій. У таких умовах можливим є також формування тенденції до спілкування з молодшими дітьми, де підліток може реалізовувати потребу в домінуванні та компенсувати власну соціальну невпевненість.

У період підліткового віку, внаслідок нерівномірності фізичного розвитку та диспропорційності формування кістково-м'язової системи, часто виникає тимчасова неузгодженість у координації рухів. Це може викликати у підлітків значні емоційні переживання, оскільки для них надзвичайно важливим є сприйняття власної зовнішності та позитивна оцінка з боку однолітків.

Самооцінка зовнішнього вигляду є важливим компонентом формування підліткової самосвідомості. Навіть незначні зауваження або жарти щодо зовнішності можуть сприйматися підлітком надзвичайно гостро, викликаючи як емоційні конфлікти, так і глибокі внутрішні переживання. Особливо вразливими до впливу соціального середовища є підлітки, які мають виражені фізичні особливості, що відрізняють їх від ровесників. У таких випадках підвищується ризик формування негативної «Я-концепції», залежності від оцінок оточення або, навпаки, конфліктного ставлення до нього.

Важливим новоутворенням підліткового віку є відчуття дорослості, яке проявляється у формуванні нових життєвих домагань та уявлень про власне майбутнє. Підліток часто прагне відповідати уявному «дорослому» статусу, хоча фактично ще не володіє необхідним рівнем соціальної зрілості. Саме ця невідповідність між прагненнями та реальними можливостями нерідко стає причиною вікових конфліктів, які відображаються у поведінці та самосвідомості особистості.

Почуття дорослості, яке активно формується у підлітковому віці, часто вступає у протиріччя з реальним соціальним статусом дитини в сім'ї та освітньому середовищі. Така невідповідність може спричиняти появу негативних способів самоствердження. У випадках, коли підліток не має змоги підтвердити свою «дорослість» через соціально прийнятні норми поведінки та схвалювані способи самореалізації, він іноді вдається до альтернативних, не завжди конструктивних форм поведінки, включно з асоціальними проявами або порушенням загальноприйнятих правил спілкування [49].

У підлітковому віці значною мірою змінюється система міжособистісних пріоритетів: зменшується вплив дорослих - батьків і вчителів - натомість провідного значення набуває спілкування з ровесниками. Це відображає глибинну потребу підлітка у встановленні нових соціально-моральних зв'язків та розширенні кола взаємодії. Саме у середовищі однолітків формується перший відносно зрілий соціальний досвід, що забезпечує емоційну підтримку, можливість самовираження та відчуття приналежності до групи.

Взаємини з однолітками також сприяють задоволенню потреби у суспільному визнанні та усвідомленні власної соціальної значущості. Такі стосунки певною мірою моделюють майбутні взаємодії у дорослому соціумі та виступають важливим механізмом засвоєння соціальних норм і правил поведінки. У випадках, коли підліток стикається з нерозумінням або байдужістю з боку дорослих, його орієнтація на групу однолітків ще більше посилюється, що сприяє формуванню автономного підліткового середовища зі своїми нормами та правилами, які інколи виступають формою прихованого протесту проти дорослого світу.

Потреба у соціальних контактах є основою виникнення та розвитку підліткових груп і неформальних об'єднань. Прихованою метою такої взаємодії часто є прагнення підлітка бути поміченим, соціально значущим та визнаним у власному середовищі. Кожна особистість по-різному інтегрується у соціальний простір: поведінка може варіюватися від пасивної та відстороненої до активної або напруженої.

У сучасних умовах для багатьох підлітків провідною сферою інтересів стає не стільки навчання чи організований відпочинок, скільки саме спілкування та соціальні взаємини. Вони загалом демонструють готовність до засвоєння суспільних норм і цінностей, однак водночас можуть відчувати труднощі у реалізації власного потенціалу та самовираженні.

Прагнення підлітка до досягнення «дорослого» рівня розвитку зумовлює переосмислення його ставлення до оточення. Водночас реалізація цього прагнення обмежується соціально визначеними межами між дитячим і дорослим статусом, що закріплені нормами суспільства та визначають місце підлітка в соціальній структурі.

Так звана «зона відчуження» між підлітками та дорослими часто проявляється у взаємних негативних емоційних реакціях: у підлітків це може виражатися через агресію, тривожність або страх, тоді як у дорослих - через роздратування, занепокоєння та емоційне напруження.

У процесі розвитку підлітка можна виокремити два відносно сталих типи соціальних позицій, які мають різний зміст - проміжну позицію «Я в суспільстві» та більш сформовану, вузлову позицію «Я в суспільстві». У реальній поведінці ці позиції можуть взаємодіяти, чергуючись або проявляючись залежно від ситуації, однак провідного значення набуває саме позиція «Я в суспільстві». Це пояснюється тим, що підлітковий період соціалізації характеризується інтенсивним процесом індивідуалізації, розвитком самостійності, саморегуляції та усвідомленням себе як активного суб'єкта соціальної взаємодії.

У цей віковий період підліток починає критично оцінювати інформацію, яка надходить від різних джерел - дорослих, навчальної літератури, засобів масової інформації тощо. Така особливість потребує з боку дорослих цілеспрямованого педагогічного впливу, спрямованого на формування вміння об'єктивно аналізувати соціальні явища та формувати виважені оцінки. За умов правильно організованого виховного процесу ця здатність сприяє більш

ефективній соціалізації, накопиченню позитивного соціального та морального досвіду, а також розвитку критичного мислення.

Важливо навчити підлітка бачити як позитивні, так і негативні сторони соціальних явищ, адекватно їх оцінювати, прогнозувати можливі наслідки та коректно висловлювати власну позицію. У протилежному випадку може виникнути розрив між знаннями і поведінкою, між моральними переконаннями та реальними вчинками, що ускладнює формування стійких моральних регуляторів поведінки.

Чим складнішими є взаємини підлітка з дорослими, тим більше він схильний орієнтуватися на однолітків і тим сильнішою стає його залежність від групи ровесників. Важливу роль у процесі соціалізації та особистісного становлення відіграють референтні групи, які виступають своєрідними інститутами соціального впливу [33].

Референтна група - це реальна або умовна соціальна спільнота, з якою індивід порівнює себе і на яку орієнтується у формуванні власної поведінки, самооцінки та ціннісних установок. Саме система цінностей такої групи значною мірою визначає соціальні особливості підлітка. Чим більше група виступає для нього простором самовираження і набуття соціального досвіду, тим вагомішим є її вплив на процес соціалізації та становлення особистості.

Сучасний процес соціалізації підлітків характеризується пришвидшеним темпом фізичного та статевого розвитку, що актуалізує дискусії щодо можливого перегляду вікових меж юності. Водночас тенденція до подовження періоду навчання та професійного становлення певною мірою відтерміновує досягнення соціальної зрілості. Це розширює часові межі підліткового віку та створює умови, за яких може зберігатися або посилюватися інфантильність, а також соціальна, моральна й громадянська незрілість особистості.

Упродовж останніх років істотно трансформувалася система ціннісних орієнтацій підлітків. У їхній свідомості водночас поєднуються як позитивні тенденції, пов'язані з орієнтацією на загальнолюдські цінності та оновлення духовного світу особистості, так і суперечливі впливи соціальної реальності.

Характерною ознакою сучасної соціалізації є поступове відходження від застарілих або ідеологізованих ціннісних моделей минулого та формування більш гнучкої, оновленої системи світоглядних уявлень.

Зміни у ціннісних орієнтаціях підлітків зумовлені загальними суспільними трансформаціями - політичними, економічними та соціально-психологічними. Для сучасної молоді властивими є спрямованість у майбутнє, підвищена увага до глобальних проблем людства (екологічних криз, питань миру та безпеки), а також активний пошук власної ідентичності. Водночас спостерігаються й негативні тенденції, зокрема ціннісний вакуум, зниження рівня духовних контактів, пасивність та недостатній розвиток гуманістичних орієнтацій.

У зв'язку з цим особливо важливим є запобігання формуванню у підлітків станів соціальної фрустрації, оскільки їхнє подальше закріплення може ускладнити процес особистісного становлення. У протилежному випадку існує ризик формування соціально-психологічного типу маргінальної особистості, що ускладнює її інтеграцію в систему соціальних інститутів і стабільних соціальних відносин.

У контексті української культурної традиції взаємини між дорослими та підлітками історично ґрунтувалися на передачі соціального та морального досвіду від старшого покоління до молодшого. Водночас сучасні підлітки дедалі частіше критично та вибірково ставляться до культурної спадщини, переосмислюють її та доповнюють новими елементами, що сприяє оновленню суспільного розвитку.

Сучасним міжпоколінним відносинам також притаманна більша гнучкість, партнерський характер та зменшення авторитарності. Підлітки прагнуть до більшої автономії, самостійності у прийнятті рішень і все рідше звертаються до дорослих за порадою, що свідчить про трансформацію традиційних моделей сімейної та соціальної взаємодії.

Істотною особливістю міжпоколінних взаємин є відмінності у взаємному сприйнятті дорослих і підлітків. З одного боку, дорослі часто вважають, що

молодше покоління недооцінює їхній досвід і водночас переоцінює власні можливості. З іншого боку, підлітки нерідко відчують брак розуміння з боку дорослих, сприймаючи їхню позицію як несправедливу або надто авторитарну.

Подібні розбіжності свідчать про загальну тенденцію соціалізації: чим швидшими є соціально значущі зміни в суспільстві, тим виразнішими стають відмінності між поколіннями. У таких умовах ускладнюються механізми передачі культурного досвіду від старших до молодших, а ставлення підлітків до соціальної та культурної спадщини набуває більш вибіркового характеру.

Водночас некоректним є протиставлення поколінь за принципом «позитивне - негативне», коли старше покоління розглядається виключно як носій позитивного досвіду, а молодше - як джерело негативних змін, або навпаки. Межу між прогресивним і регресивним доцільно проводити не між віковими групами, а між конкретними носіями відповідних якостей у межах кожного покоління.

Традиційні міжособистісні стосунки виконують важливу регулятивну функцію в суспільстві, виступаючи значущим етнопсихологічним і соціально-психологічним механізмом організації спілкування та діяльності. Вони сприяють формуванню системи моральних норм і впливають на процес виховання молодого покоління.

Разом із тим така система не гарантує уникнення труднощів у процесі соціалізації. Однією з проблем є те, що підліток, вихований у межах чітко визначених традицій і моральних норм, які можуть бути специфічними для певного культурного середовища, формує відносно обмежену систему уявлень і поведінкових стереотипів.

Опиняючись у нових соціальних умовах, що потребують високого рівня адаптивності та готовності до засвоєння інших норм і цінностей, підліток може відчувати дезорієнтацію та труднощі в інтерпретації нової соціальної реальності. За відсутності належної підтримки це іноді призводить до формування відхилень у поведінці (девіацій).

Частина соціальних характеристик так званої «маргінальної особистості» виникає саме внаслідок невизначеності, суперечливості та розмитості норм у процесі соціалізації. Подібні ситуації можуть виникати, наприклад, при різкій зміні середовища соціалізації - переїзді з сільської місцевості до міста або переході між різними інституціями соціалізації, такими як сім'я, школа, коледж чи заклад вищої освіти.

«Свобода міського середовища» для підлітка, який походить із сільської місцевості, нерідко стає джерелом психологічного дискомфорту, відчуття ізоляції та самотності. Подібні переживання особливо посилюються у великих містах, де соціальні зв'язки формуються складніше і повільніше. Це створює додаткові вимоги до педагогічного супроводу, оскільки вихователь має сприяти адаптації сільського підлітка до нових соціальних умов, а також допомагати міському підлітку частково засвоювати культурні особливості, традиції та моделі поведінки сільського середовища. Такий взаємний процес адаптації неминуче супроводжується певною втратою окремих індивідуальних звичок, стереотипів і поведінкових особливостей з обох сторін.

Отже, підлітковий вік є періодом виражених контрастів, які проявляються як у внутрішньому світі особистості, так і в системі її міжособистісних взаємин. Це час інтенсивного розвитку, що поєднує суперечливі тенденції - прагнення до самостійності та водночас потребу в соціальній підтримці.

У ранній юності на основі прагнення до автономії поступово формується структура самосвідомості, яка дає змогу людині оцінювати власні здібності, особистісні якості та цілеспрямовано займатися саморозвитком і самовдосконаленням. Посилення інтересу до власної особистості в цей період виступає важливою передумовою для самоосвіти та формування навичок самовиховання.

Для старшого підліткового віку характерним є посилення процесів особистісного та життєвого самовизначення. У цей період центр розвитку зміщується до вибору майбутнього життєвого шляху, професійних орієнтацій та формування довгострокових життєвих планів. Моральна свідомість досягає

більш високого рівня зрілості, стає диференційованішою та відносно стабільною, поступово переходячи на конвенційний рівень розвитку. Старшокласники починають усвідомлювати складні морально-етичні проблеми, які характерні для дорослого суспільства, а їхні моральні рішення формуються під впливом як пізнавальних процесів, так і системи міжособистісних взаємин, включно з появою перших інтимних емоційних зв'язків [46].

Про глибший рівень розвитку самосвідомості свідчить здатність старшокласників пізнавати себе через взаємодію з іншими людьми. Соціальна специфіка юнацького віку полягає у завершальному етапі формування світогляду, активному засвоєнні соціального досвіду та розвитку системи соціальних установок, що включають когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Хоча погляди старшокласників ще можуть бути недостатньо сформованими або суперечливими, вони часто відзначаються відносною стійкістю, послідовністю та внутрішньою логікою.

У цей віковий період міжособистісні конфлікти вже не мають такої інтенсивності, як раніше, знижується рівень негативізму у взаєминах з оточенням, покращується загальне фізичне та емоційне самопочуття, зростає комунікабельність, а рівень тривожності поступово зменшується. Також відбувається стабілізація самооцінки, яка стає більш реалістичною та врівноваженою.

У процесі спілкування чітко простежується статево-рольова диференціація, яка іноді може поєднуватися з певною ригідністю рольової поведінки, притаманною попереднім етапам розвитку. В окремих випадках у старшокласників може посилюватися відчуття самотності, що має ситуативний або особистісний характер.

У ході соціалізації старшокласник активно розвиває власний світогляд, самосвідомість, систему ціннісних орієнтацій та ставлення до навколишньої дійсності. Паралельно формуються риси характеру, удосконалюються комунікативні навички, розвиваються психічні процеси, накопичується

соціальний досвід. Усе це сприяє становленню самостійності, впевненості у власних силах та підвищенню стресостійкості.

Навчальна діяльність у старшому шкільному віці набуває якісно нового змісту порівняно із середньою школою. Поряд із внутрішніми пізнавальними мотивами, пов'язаними з інтересом до знань, значущими стають соціальні та особистісні мотиви, зокрема прагнення до досягнень і самореалізації. Одночасно провідного значення набуває діяльність, пов'язана з формуванням інтимно-особистісних стосунків, тобто спілкування, яке стає важливою сферою розвитку особистості.

Взаємини, що ґрунтуються на морально-етичних нормах і соціальних вимогах, перетворюють спілкування старшокласників на особливий вид діяльності, у межах якого формуються спільні життєві погляди, уявлення про майбутнє та ціннісні орієнтації.

У старшому шкільному віці продовжується інтенсивний розвиток спілкування як провідного виду діяльності, де основними партнерами виступають однолітки або значущі друзі. У контексті соціалізації спілкування виконує подвійну функцію: з одного боку, воно є способом засвоєння соціокультурного досвіду під час навчання, а з іншого - формою самореалізації особистості у взаємодії з учителями, ровесниками та іншими членами суспільства [35].

Саме у старшому шкільному віці особливо загострюється потреба у спілкуванні на різних рівнях, і її інтенсивність може ставати настільки значущою, що перетворюється на один із центральних життєвих мотивів юнацького періоду. Спілкування у старшому шкільному віці реалізується через побудову взаємин з однолітками на основі певних морально-етичних норм, які безпосередньо впливають на поведінкові прояви старшокласників. У процесі такої взаємодії формуються спільні уявлення про життя, міжособистісні стосунки та систему цінностей, що визначає особистісні смисли. Водночас відбувається розвиток самосвідомості та створюються передумови для виникнення нових життєвих завдань, інтересів і мотивів подальшої діяльності.

Важливою соціально-психологічною характеристикою цього періоду є формування соціальної компетентності, яка виступає ключовою умовою здатності старшокласника налагоджувати нові контакти та підтримувати вже наявні дружні стосунки. Основою цього процесу є розвиток уміння соціального порівняння, що дозволяє оцінювати риси та поведінку інших людей. На основі таких оцінок юнаки та дівчата обирають коло спілкування, визначають рівень довіри до різних груп однолітків та формують власне ставлення до соціального оточення. При цьому вони дедалі частіше орієнтуються не на кількість, а на якість дружніх зв'язків, віддаючи перевагу тим ровесникам, які поділяють їхні цінності та погляди.

У теорії соціалізації значна увага приділяється розширенню соціальних контактів старшокласників у процесі спільної суспільно значущої діяльності. У цьому контексті важливу роль відіграє референтна група, яка є провідною у житті підлітків і в межах якої міжособистісні взаємини формуються відповідно до змісту спільної діяльності. Саме така група створює найбільш сприятливі умови для соціалізації, оскільки поєднує особистість із ширшим суспільством, транслуючи загальнолюдські цінності в емоційно значущій формі [32].

Спільна групова діяльність передбачає систему взаємодії між учнями, а також між окремим старшокласником і колективом класу як цілісним соціальним суб'єктом. У цьому процесі спілкування виступає як основний засіб формування та розвитку колективу. У результаті формуються взаємопов'язані системи індивідуальних і групових потреб, інтересів, цінностей, мотивів і цілей, які регулюються встановленням відповідних норм і правил поведінки.

Якщо основою спрямованості колективної діяльності виступають усвідомлені спільні цілі та провідні мотиви, то джерелом їх формування є ціннісні орієнтації, що виникають у процесі засвоєння групою загальнолюдських і соціальних цінностей.

Групова взаємодія відіграє провідну роль у формуванні комунікативних зв'язків між індивідами, створюючи сприятливі умови для особистісного розвитку, продуктивної співпраці та розширення соціального досвіду

старшокласників. Саме в групі відбувається активне збагачення соціальних контактів, що, у свою чергу, забезпечує успішнішу соціальну адаптацію підлітків.

Водночас ефективна соціалізація учнів у шкільному середовищі неможлива без відповідного рівня соціалізації в сім'ї, оскільки саме взаємодія цих двох ключових інститутів виховання забезпечує найбільш позитивні результати розвитку особистості. Проте у процесі дорослішання старшокласників часто виникають труднощі, пов'язані зі зміною їхніх поглядів, ціннісних орієнтацій та розуміння соціальних явищ, які нерідко не збігаються з позицією батьків.

У період ранньої юності швидкі особистісні зміни значно підвищують імовірність виникнення розбіжностей між поглядами дітей і дорослих. Якщо такі розбіжності супроводжуються опором з боку батьків, це може призводити до конфліктних ситуацій і необхідності переосмислення ними власних виховних позицій і ролей у сім'ї. За таких умов особливо важливою є узгодженість дій обох батьків, оскільки надмірна прив'язаність дитини до одного з них і дистанціювання від іншого можуть призвести до втрати останнім виховного авторитету та ролі посередника соціалізації. Найчастіше складнощі соціалізації спостерігаються в неповних сім'ях, де порушується баланс виховного впливу. Додаткові труднощі пов'язані з тим, що в процесі особистісного самовизначення старшокласники можуть критично ставитися до батьківського авторитету. Важливо також враховувати, що ставлення підлітків до однолітків значною мірою формується під впливом культурних норм і традицій, які, у свою чергу, пов'язані з соціально-економічним статусом, професійною сферою, етнічними та релігійними особливостями родини.

У результаті виникають суперечності між ціннісними орієнтаціями сім'ї та референтної групи однолітків. Особливо це помітно в міському середовищі, де частина старшокласників опиняється перед вибором між цінностями ровесницької культури, орієнтованої, наприклад, на матеріальні або прагматичні

інтереси, та сімейними установками, які наголошують на значенні праці як основи самореалізації та особистісного становлення.

Старшокласники, які перебувають на етапі особистісного самовизначення, часто або чітко розмежовують сферу впливу однолітків і батьків, або ж схильні до наслідування референтної групи, відтворюючи її стиль поведінки, мовлення, зовнішній вигляд та інші соціальні прояви. У структурі процесу соціалізації важливу регулятивну функцію виконують цінності, оскільки саме вони забезпечують узгодження між поведінкою, діяльністю, інтересами та потребами особистості й вимогами суспільства. У цьому контексті ключовим соціальним феноменом старшого шкільного віку виступає формування індивідуальної системи цінностей і вибір власної життєвої лінії поведінки. Зміст ціннісних орієнтацій юнацтва значною мірою визначається культурним середовищем та історичними умовами розвитку суспільства.

Сучасні соціальні реалії, як на рівні держави, так і глобального простору, спонукають юнаків і дівчат до більш самостійного прийняття рішень і відповідального вибору життєвих орієнтирів. Порівняно з попередніми поколіннями сучасні старшокласники демонструють більш раціональний підхід до сприйняття дійсності та вищий рівень самостійності у судженнях і поведінці [15].

На формування ціннісних орієнтацій впливає комплекс соціальних чинників, серед яких матеріальні умови життя, індивідуально-типологічні особливості особистості, здібності, нахили, рівень розвитку комунікативних умінь, а також якість виховного впливу сім'ї, школи та інших інститутів соціалізації. У старшому шкільному віці ці орієнтації поступово закріплюються, набувають стійкого характеру та трансформуються у переконання, що визначають мотивацію спілкування й діяльності.

Таким чином, рівень розвитку суспільства безпосередньо впливає на зміст потреб особистості, а їхня соціальна та моральна значущість визначається загальною спрямованістю розвитку індивіда.

Ефективну соціалізацію доцільно розглядати як процес засвоєння, формування та інтеріоризації тих цінностей, які є найбільш сприятливими як для розвитку суспільства, так і для становлення особистості старшокласника.

Основним новоутворенням ранньої юності є особистісне самовизначення, від якого залежить формування всіх інших видів самовизначення. Самовизначення розуміється як свідомий вибір особистістю власної позиції у життєвих ситуаціях, що відображає її ставлення до людей, подій та соціальної дійсності. Ключову роль у процесі особистісного самовизначення старшокласника відіграє самосвідомість, оскільки саме вона формує основу ставлення індивіда до самого себе та визначає характер його взаємодії з іншими людьми.

Серед основних соціально-психологічних чинників, що детермінують процес особистісного самовизначення юнаків і дівчат та мають смислове навантаження, можна виділити такі: значущість тем і проблем, які обговорюються в колі однолітків; структура референтного оточення; сформованість ціннісних орієнтацій; спрямованість і цілеспрямованість міжособистісних взаємин; можливості та сфери самореалізації; ставлення до суспільства та усвідомлення власного місця в ньому; життєві плани та ступінь їх конкретизації; професійне самовизначення з орієнтацією на соціально або особистісно значущі мотиви; а також рівень упевненості у власному виборі життєвої позиції та поведінкової стратегії.

Особистісне самовизначення є центральним елементом процесу соціалізації старшокласника, фактично виступаючи його провідним ядром. Його формування можливе лише за умови досягнення певного рівня розвитку самосвідомості, коли особистість набуває здатності до внутрішнього діалогу, рефлексії та самоаналізу [42].

Розвиток цього феномену зумовлюється як об'єктивними умовами соціального середовища, так і цілеспрямованим виховним впливом, а також рівнем готовності молодої людини до соціальної взаємодії та спілкування. Об'єктивними передумовами його становлення є, зокрема, недостатній рівень

довіри й взаєморозуміння з боку дорослих, нерівномірна залученість підлітків до соціально значущих форм діяльності та певна неготовність до повноцінного функціонування в реальному соціальному середовищі. Суб'єктивні передумови пов'язані з формуванням внутрішньої потреби у вибудові власної смислової системи, розвитком активності, а також поступовим становленням відповідальності за власні слова, дії та рішення, що супроводжується стабілізацією мотиваційної сфери особистості.

У науковій літературі виділяють низку ключових психологічних чинників соціалізації, серед яких: соціально-психологічні умови (особливості мікросередовища, інститути соціалізації, система норм і цінностей); ефективність міжособистісної взаємодії (взаєморозуміння, сприйняття та взаємовплив); механізми соціального впливу на особистість (зокрема розвиток потреби у спілкуванні); а також психолого-педагогічні та соціально-педагогічні чинники, що проявляються у вибірково-активному ставленні старшокласників до різних сфер соціального життя, педагогічних впливів сім'ї, школи та інших соціальних інститутів, а також до засвоєння соціальних норм і цінностей на макрорівні.

Показником ефективності соціалізації дітей у межах мікросоціального середовища виступає якісно новий рівень їхнього самовизначення, а також ступінь сформованості системи ціннісних орієнтацій. Для них характерною є тенденція до переважання життєво значущих (вітальних) цінностей, а також орієнтація на матеріальне благополуччя та належні умови життя як важливі складові особистісного благополуччя.

1.3. Значення діяльності соціального педагога у процесі соціалізації підлітків

Сучасні умови розвитку суспільства висувають підвищені вимоги до особистісного та професійного впливу педагога на процес соціалізації учнівської молоді. Соціальний педагог виступає важливим агентом соціалізації, а ефективність його діяльності визначається здатністю створювати максимально

сприятливі умови для індивідуального розвитку та соціального становлення дітей. Важливим є також сприйняття вихованців як активних суб'єктів соціалізаційного процесу, а не пасивних об'єктів впливу.

Суттєвими критеріями результативності роботи соціального педагога є формування у школярів позитивного уявлення про себе («Я-концепції»), організація ситуацій успіху, забезпечення доброзичливої та підтримувальної атмосфери в навчальній, пізнавальній і дозвіллевій діяльності, а також цілеспрямована оптимізація чинників соціального впливу на особистість дитини [7].

У наукових дослідженнях виокремлюють три взаємопов'язані компоненти готовності педагога до здійснення соціалізуючого впливу на учнів: мотиваційний, змістово-процесуальний та результативно-рефлексивний.

Мотиваційний компонент охоплює позитивне ставлення до професійної діяльності, спрямованої на соціалізацію школярів, активну позицію у взаємодії з ними, зацікавленість педагогічною працею, прагнення до постійного професійного зростання та самовдосконалення. Він також передбачає готовність до творчої співпраці з учнями, орієнтацію на їхній розвиток, самореалізацію та підтримку особистісного становлення у процесі навчально-виховної діяльності.

Змістово-процесуальний компонент включає систему знань про сутність процесу соціалізації школярів, професійну компетентність щодо організації та спрямування соціалізаційних процесів у підлітковому віці, а також обізнаність із педагогічними принципами роботи та фізіологічними особливостями учнів даної вікової категорії.

Результативно-рефлексійний компонент передбачає сформованість у педагога професійної спрямованості, розвиток навичок самоконтролю та адекватної самооцінки власного рівня готовності до корекційної діяльності в процесі опанування знань і вмінь щодо соціалізації школярів. Важливим є також уміння аналізувати та реалізовувати власні творчі педагогічні можливості,

отримувати задоволення від результатів діяльності учнів, усвідомлювати необхідність безперервного професійного вдосконалення.

До змісту цього компонента належать також сформованість навичок самоорганізації та саморозвитку, спрямованих на досягнення високого рівня педагогічної майстерності та ефективності діяльності, здатність об'єктивно оцінювати власну професійну активність і діяльність інших, а також уміння рефлексувати власні дії, спрямовані на розвиток і підтримку особистості вихованців.

Соціалізація підрастаючого покоління відбувається під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників, серед яких цілеспрямована педагогічна діяльність, соціально-економічні трансформації суспільства, процеси соціальної диференціації та зміна системи ціннісних орієнтацій. У зв'язку з цим цей процес характеризується складністю, суперечливістю, неоднозначністю та нерівномірністю розвитку.

Одним із показників успішної соціалізації підлітка є його готовність до ефективної взаємодії із соціальним середовищем. У наукових дослідженнях виокремлюють кілька основних шляхів формування цієї готовності: по-перше, коли дорослі безпосередньо формують у підлітків необхідні життєві компетентності в процесі взаємодії; по-друге, коли соціальний досвід набувається через спілкування та взаємини з однолітками; по-третє, коли розвиток готовності до соціальної взаємодії відбувається одночасно під впливом як дорослих, так і ровесників.

Готовність підлітка до взаємодії із соціумом розглядається як інтегральний показник позитивної соціалізації, що визначається такими критеріями: суспільно значуща спрямованість особистості, усвідомлена соціальна поведінка, а також сформованість соціально-психологічних компетентностей, які виникають у процесі опанування системи міжособистісного спілкування та участі в різних видах суспільної діяльності.

Доведено, що ефективність формування готовності підлітків до взаємодії із соціальним середовищем значною мірою залежить від комплексу чинників

освітнього простору. До них належать інтеграція навчального та виховного процесів, діяльність психолого-педагогічної служби, функціонування учнівського самоврядування, а також налагоджена взаємодія між сім'єю, школою та місцевою громадою. Важливу роль відіграють і культурно-освітні ресурси, зокрема рідна мова, національні традиції, родинні цінності, позитивний приклад батьків, спільна праця та духовно-моральні орієнтири сім'ї [14].

Науковці підкреслюють, що в організації освітнього середовища принципове значення має вибір концептуальних підходів до соціалізації особистості. Одним із ключових є особистісно-ціннісний підхід, який передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю та орієнтує освітній процес на формування гуманістичних установок і ціннісних орієнтирів. У цьому контексті особлива увага приділяється розвитку самостійності, творчої активності та здатності особистості до самореалізації як базових духовних орієнтирів сучасної освіти. Континуальний підхід розглядає освітній процес як цілісну систему взаємопов'язаних компонентів - навчання, виховання, розвитку та соціалізації, які спільно визначають становлення особистості. Ступінь їх узгодженості та взаємодії залежить від низки чинників, зокрема від взаємозв'язку фізичного і психічного розвитку дитини, соціальної спрямованості виховного впливу, характеру взаємин особистості з найближчим соціальним оточенням, а також співвідношення мотиваційної сфери (потреб, інтересів, мотивів) із соціальними установками.

Діяльнісно-комунікативний підхід сприяє формуванню партнерських взаємин між усіма учасниками освітнього процесу, що позитивно впливає на розвиток у підлітків соціальних, комунікативних, полікультурних, самоосвітніх і ціннісно-смыслових компетентностей. З метою підвищення соціальної активності учнів і стимулювання їх до соціально значущої діяльності доцільно організовувати позакласну виховну роботу на основі проектно-рольового підходу, який передбачає залучення школярів до активної участі в різних соціальних ролях та практичних ініціативах.

У свою чергу, синергетичний підхід передбачає розширення можливостей дитини для самовираження й самореалізації в межах прийнятих соціокультурних норм. Більшість таких можливостей виникає ситуативно, тому важливим завданням освітнього процесу є цілеспрямоване включення особистості у траєкторію соціального й духовного саморозвитку, підтримка її внутрішньої активності та прагнення до вдосконалення. Не менш значущим є середовищний підхід, який полягає у створенні цілісної системи сприятливих освітніх умов. Така система забезпечує збагачення соціального простору розвитку дитини та сприяє ефективному засвоєнню нею соціально значущих способів діяльності й поведінки.

Сфера професійної діяльності соціального педагога є багатогранною та складною, оскільки охоплює широкий спектр проблем підлітків, які не можуть знайти своє місце в суспільстві або мають труднощі соціальної адаптації. Йдеться, зокрема, про дітей із девіантною поведінкою, підлітків із неблагополучних сімей, де спостерігаються матеріальні труднощі, бездоглядність, алкоголізація батьків, що призводить до педагогічної занедбаності. Окрему групу становлять учні, батьки яких не володіють належним рівнем виховної компетентності або не виявляють достатньої зацікавленості у вихованні дитини. Також до кола професійних завдань входить допомога у подоланні психологічних труднощів, що виникають унаслідок конфліктів між учнями, батьками та адміністрацією закладу освіти [25].

Науковці визначають, що ефективна соціалізація підлітків забезпечується за умови використання комплексу соціально-педагогічних підходів, методів і форм роботи. Серед них - застосування соціальних технологій, спрямованих на розвиток індивідуального, когнітивного, особистісного та мотиваційного потенціалу школярів; організація проєктної та дослідницької діяльності; сприяння професійному самовизначенню; підтримка процесів самореалізації через створення позитивного емоційного середовища, що базується на довірі, підтримці, заохоченні та партнерстві. Важливу роль відіграють також вербальні методи соціально-педагогічної роботи, зокрема переконання, рекомендації,

наставництво, спільне обговорення життєвих ситуацій, аналіз проблемних випадків, планування життєвих перспектив, а також обговорення медіаконтенту й художніх творів із морально-ціннісним змістом. Особливе значення має особистий приклад дорослого, а також методи привчання та тренування соціально прийнятних моделей поведінки.

Додатково застосовуються різні форми громадської та колективної діяльності, зокрема масові заходи, колективні творчі справи, участь у соціально корисній праці та благодійності, організація змістовного дозвілля, тематичних заходів, зустрічей із цікавими людьми, конкурсів, виставок, «круглих столів», а також використання ігрових і тренінгових технологій (рольових, ділових, сюжетних та інших), що сприяють активному залученню підлітків до соціального досвіду та розвитку їхніх життєвих компетентностей [30].

До ефективних форм соціально-педагогічної роботи з підлітками належать різноманітні освітньо-виховні програми, зокрема «Вчимося бути самостійними», «Формування життєво необхідних навичок», розвиток учнівського самоврядування та інші ініціативи, спрямовані на активізацію особистісного розвитку школярів. Важливе місце посідають групові форми роботи, такі як екскурсії, туристичні походи, різноманітні конкурси, змагання та турніри, які сприяють формуванню навичок командної взаємодії та соціальної адаптації. Не менш значущими є індивідуальні форми впливу - бесіди, інтерв'ювання, індивідуальні завдання, методи заохочення, які дозволяють враховувати особливості кожного підлітка.

Особливого значення набуває розвиток державно-громадського управління закладами освіти, що передбачає активну взаємодію з різними соціальними інститутами: громадськими організаціями, державними структурами та міжнародними недержавними об'єднаннями. Важливим напрямом є також розбудова партнерських відносин школи з батьками через діяльність батьківських клубів, центрів педагогічної освіти, секцій просвітницької роботи, узагальнення позитивного сімейного досвіду, проведення практичних занять і залучення родин до реалізації виховних проєктів. Додатково здійснюється

співпраця із засобами масової інформації та представниками бізнесу з метою забезпечення більш ефективної соціалізації учнівської молоді.

Необхідною умовою є також належне матеріально-технічне, організаційно-педагогічне та інформаційне забезпечення діяльності шкільних психологічних, профорієнтаційних, медичних і соціальних служб. Це дозволяє підвищити їхній статус і посилити роль як ключових агентів соціалізації підлітків.

Своєчасне втручання та підтримка соціального педагога суттєво підвищують ефективність процесу соціалізації підлітків і сприяють їх успішній інтеграції в суспільство.

Висновки до розділу 1

У першому розділі здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми соціалізації підлітків як соціально-педагогічного феномену. Встановлено, що соціалізація є складним і багаторівневим процесом засвоєння особистістю соціального досвіду, норм, цінностей і моделей поведінки, який відбувається під впливом як макросоціальних чинників, так і найближчого соціального оточення.

Розкрито, що у підлітковому віці процес соціалізації набуває особливої інтенсивності, оскільки саме в цей період відбувається формування самосвідомості, становлення «Я-концепції», розвиток рефлексії та визначення життєвих орієнтирів. Значний вплив на цей процес має референтна група однолітків, яка виступає важливим чинником формування ціннісних установок і соціальної поведінки підлітка.

Встановлено, що сучасні умови розвитку суспільства підсилюють роль соціальної самостійності підлітків, їх здатності до відповідального вибору та критичного мислення. У цьому контексті особливої значущості набуває діяльність соціального педагога, який забезпечує педагогічний супровід процесу соціалізації, створює сприятливе освітнє середовище та сприяє формуванню позитивної «Я-концепції» учнів.

Показано, що ефективність соціалізації значною мірою залежить від організації педагогічної взаємодії, яка включає мотиваційний, змістово-процесуальний та рефлексивний компоненти професійної готовності соціального педагога. Таким чином, соціалізація підлітків є результатом комплексної взаємодії особистісних, соціальних та педагогічних чинників.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

2.1. Особливості соціалізації дітей у професійній діяльності соціального педагога

У системі соціальної роботи як професійної діяльності процес соціалізації особистості розглядається як одне з ключових, базових завдань. Важливу наукову позицію з цього питання висловлює О. Л. Караман, яка підкреслює, що соціалізація є безперервним процесом, що триває протягом усього життя людини. Водночас дослідниця звертає увагу на істотні відмінності її перебігу у дітей, підлітків і дорослих. Зокрема, у дорослому віці соціалізація переважно проявляється у зміні поведінкових моделей та корекції вже сформованих соціальних ролей. Натомість у дитячому та підлітковому віці цей процес має більш глибинний характер і пов'язаний насамперед із формуванням базових ціннісних орієнтацій. Доросла людина здатна критично оцінювати соціальні норми, тоді як дитина та підліток здебільшого їх засвоюють. Для дорослих соціалізація часто полягає в удосконаленні навичок і адаптації до нових соціальних ролей, тоді як у підлітків вона передусім формує мотиваційну сферу поведінки [16].

Соціалізація за своєю сутністю є двостороннім процесом. З одного боку, вона передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду через входження в систему суспільних відносин, соціальне середовище та різноманітні соціальні зв'язки. З іншого боку, це активне відтворення цих зв'язків самою особистістю в процесі її діяльності та взаємодії з оточенням. Саме завдяки такій активності формується індивідуальність людини як унікальної та неповторної особистості.

У процесі соціалізації дитина не лише опановує соціально значущі норми, ролі та зразки поведінки, а й поступово розвиває власні способи взаємодії з соціальним середовищем. Засвоюючи суспільний досвід, вона водночас набуває здатності до самостійного мислення, творчого підходу та часткового перетворення як власної поведінки, так і навколишньої дійсності.

Отже, соціалізація є не лише процесом включення особистості в систему суспільних відносин, а й одночасно процесом її індивідуалізації. У ході цього процесу дитина формує як типові соціальні якості, необхідні для функціонування в суспільстві, так і унікальні риси, що відрізняють її від інших та визначають її особистісну своєрідність [26].

Соціальний розвиток підлітків можна розглядати як об'єктивний водночас і керований процес, у межах якого відбувається поєднання кількісних і якісних змін соціальних характеристик молодого покоління. Ці зміни формуються в процесі становлення підлітка як активного учасника суспільного виробництва та повноцінного суб'єкта суспільного життя.

Поняття соціального розвитку та соціалізації в науковому контексті є близькими за змістом і частково перетинаються, проте акцент у них різний. У теорії розвитку більшою мірою підкреслюється активна роль особистості, її здатність впливати на власне становлення, тоді як у концепції соціалізації основна увага зосереджується на впливі соціального середовища на формування особистості.

У сучасній науці соціалізація трактується таким чином, що особистість розглядається не як пасивний об'єкт впливу, а як активний соціальний суб'єкт, який здатний брати участь у суспільному житті та впливати на нього. У процесі реалізації соціалізуючої роботи соціальний педагог повинен володіти відповідними механізмами цього процесу, добір яких ґрунтується на низці основоположних принципів.

Одним із них є принцип системності, який передбачає комплексний вплив на особистість як з боку мікросередовища (сім'я, школа, найближче оточення), так і макросередовища (суспільство загалом, соціальні інститути, культура).

Важливим також є принцип діяльності, що визначає необхідність активної взаємодії особистості з іншими людьми. Саме через включення у різні види діяльності забезпечується безперервний процес засвоєння соціального досвіду та формування соціальних якостей.

Не менш значущим є принцип двосторонньої взаємодії особистості та соціального середовища. Він полягає у взаємному впливі: з одного боку, індивід входить у систему суспільних відносин, а з іншого - сам відтворює та трансформує ці відносини в межах сімейного, навчального, дружнього чи професійного спілкування.

Окремо виділяється принцип особистісної активності та вибірковості, який підкреслює, що людина є не пасивним учасником соціалізації, а активним творцем власного розвитку. Вона здатна свідомо обирати умови свого становлення, формувати власну систему цінностей, ідеалів та переконань, створюючи тим самим власне «Я».

Водночас не можна ігнорувати або применшувати зворотний вплив молодого покоління на суспільство. Підлітки не лише засвоюють соціальний досвід, а й беруть участь у його оновленні, сприяють появі нових соціальних явищ і тенденцій, підтримуючи розвиток та прогрес суспільства. Процес соціалізації передусім реалізується через активізацію творчого потенціалу особистості, розширення можливостей її самореалізації та створення умов для досягнення належного рівня життєвого добробуту [29].

Діяльність індивіда, як суб'єкта соціального розвитку, з одного боку, передбачає активне включення у різноманітні суспільні відносини, а з іншого виявлення найбільш значущих для нього сфер життєдіяльності. Провідний вид діяльності при цьому визначає спрямованість усіх інших форм активності, що сприяє розширенню можливостей особистості як повноцінного суб'єкта соціальної діяльності. Тісний зв'язок із діяльністю має спілкування, яке в межах процесу соціалізації розглядається через призму поступового розширення та поглиблення. Діти й молодь є учасниками різних соціальних груп - формальних і неформальних, великих і малих, первинних і вторинних, у кожній з яких формується специфічний характер взаємодії. Саме спілкування значною мірою задовольняє соціальні та потреби особистості, водночас впливаючи на формування її поведінкових моделей, ціннісних орієнтацій, переконань і світогляду.

Важливим складником змісту соціалізації є розвиток самосвідомості особистості, який відбувається протягом усього життя людини. Саме цей процес забезпечує формування внутрішнього образу власного «Я», що є основою особистісної ідентичності. Кожне суспільство та культурне середовище формують власні механізми соціалізації. При цьому в межах будь-якої соціальної системи поряд із загальноприйнятими моделями існують і альтернативні, які можуть не відповідати офіційно схваленим нормам. Таким чином, у суспільстві одночасно функціонує різноманіття моделей соціалізації, що взаємодіють між собою, доповнюють одна одну та реалізуються через інституційні форми, які відображають домінуючі цінності.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває процес демократизації механізмів соціалізації дітей та молоді, що виступає важливою умовою і напрямом розвитку громадянського суспільства в Україні.

Сучасний підхід до управління процесом соціалізації дітей і молоді полягає у залученні їх до прийняття рішень щодо власного життя, стимулюванні розвитку їхніх здібностей, ініціативності, творчого потенціалу та самореалізації. Спільна діяльність представників молодого покоління з фахівцями соціально-педагогічної сфери, а також передача професійного досвіду та знань від спеціалістів до дітей і підлітків, створює умови для формування в них навичок соціально активної та відповідальної особистості.

Нині дедалі більш очевидним стає вплив масових соціальних процесів і якісних змін, що відбуваються як у суспільстві, так і в самій людині. Зокрема, йдеться про підвищення рівня освіченості, зростання інформованості, а також відносне покращення соціально-побутових умов життя. Усе це суттєво впливає на зміст і характер діяльності соціального педагога та соціального працівника.

Однією з ключових особливостей соціально-педагогічної роботи є здатність фахівця виявляти та аналізувати проблеми й потреби особистості на різних рівнях - індивідуальному, міжособистісному та суспільному. Такий підхід дозволяє більш комплексно розуміти ситуацію клієнта та ефективніше планувати допомогу.

Відповідно, головною метою соціально-педагогічної діяльності є сприяння підліткам у конструктивному вирішенні їхніх життєвих труднощів. Основними засобами досягнення цієї мети виступають активізація та розвиток внутрішніх ресурсів дитини, залучення потенціалу соціального оточення, а також сприяння впровадженню необхідних соціальних змін.

Питання соціалізації підлітків є досить широко висвітленим у науковій літературі. Водночас значно менше уваги приділяється її порушенням і ускладненням, хоча саме їх подолання становить важливий напрям діяльності соціальних працівників. Об'єктами їхньої роботи є особи або групи, які опинилися у складних життєвих обставинах. При цьому перебування в кризовій ситуації не завжди означає відсутність процесу соціалізації чи повну ізоляцію від суспільних відносин [4].

Основним завданням соціальної роботи є зменшення або нейтралізація негативних наслідків несприятливих життєвих умов, у яких опинилися ці особи, а також підтримка їхньої соціальної адаптації. Загалом процес соціалізації спрямований не лише на людей і групи, які перебувають у складних життєвих обставинах, але й на тих, хто не має очевидних соціальних проблем, проте через вікові або інші особливості потребує засвоєння системи знань, норм і цінностей, необхідних для повноцінного функціонування в суспільстві. У цьому контексті соціальну роботу можна розглядати як один із важливих інститутів соціалізації, а соціального працівника - як одного з ключових агентів цього процесу.

Соціальний працівник сприяє розвитку здатності людей самостійно вирішувати життєві труднощі та долати кризові ситуації. Він також допомагає встановлювати й підтримувати зв'язки між особистістю та соціальними системами, які надають необхідні послуги, ресурси, засоби існування та можливості для розвитку. Окрім цього, важливим напрямом його діяльності є забезпечення більш ефективного, гуманного та соціально орієнтованого функціонування таких систем.

Варто зазначити, що інститут соціальної роботи набуває особливого значення в процесі соціалізації насамперед у тих випадках, коли інші базові соціальні інститути, такі як сім'я, родина чи заклади освіти, не в повній мірі виконують свої функції. У таких умовах соціальна робота не лише компенсує певні недоліки, а й підвищує загальну результативність існуючих інститутів соціалізації, об'єднуючи та посилюючи їхній позитивний вплив на формування особистості.

Соціальний працівник як агент соціалізації спрямовує свою діяльність на активізацію внутрішнього потенціалу людини, формуючи в неї навички самостійного подолання труднощів із мінімальною залежністю від зовнішньої допомоги. Водночас він сприяє налагодженню взаємодії клієнтів із соціальними інститутами, які є для них значущими та необхідними для повноцінної життєдіяльності.

У практиці соціальної роботи важливе місце займає ресоціалізація - процес повторного включення особистості в систему суспільних відносин. Він передбачає відновлення або зміцнення соціальних зв'язків, а також засвоєння нових норм і цінностей, які можуть відрізнятися від тих, що були сформовані раніше. Ресоціалізація означає зміну поведінкових моделей дорослої людини, її переорієнтацію та відновлення соціального статусу з подальшою інтеграцією в суспільство.

Соціальний працівник у своїй діяльності орієнтується не лише на подолання вже наявних проблем, а й на їхнє попередження. Такий підхід передбачає проведення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання можливим труднощам у процесі соціалізації. До основних напрямів діяльності фахівців соціальної сфери належать: сприяння соціальній адаптації людей у суспільстві, створення умов для самореалізації представників соціально вразливих груп, а також діагностика соціальних і особистісних проблем [40].

До основних напрямів діяльності у сфері соціальної роботи належать соціальна профілактика, яка спрямована на попередження виникнення соціальних проблем та ризиків; соціальна допомога і соціальне забезпечення

осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують підтримки; консультування клієнтів у межах діяльності соціальних служб, що передбачає надання професійних рекомендацій і психологічно-соціальної підтримки.

Важливе місце також посідають соціальна реабілітація та терапія, спрямовані на відновлення соціального функціонування людини, її адаптацію та повернення до повноцінного життя в суспільстві. Окремим напрямом є соціальний нагляд і соціальне піклування, які забезпечують контроль, супровід та підтримку осіб, що потребують постійної або тривалої допомоги.

До функцій соціальної роботи також належить соціальне проектування та експертиза соціальних проєктів, що передбачає розробку, оцінювання та вдосконалення програм, спрямованих на вирішення суспільно значущих проблем. Не менш важливою є посередницька діяльність між клієнтами та різними установами й організаціями, яка забезпечує доступ людей до необхідних ресурсів і послуг.

Окремо слід відзначити інноваційну діяльність у сфері соціальної роботи, яка передбачає впровадження нових підходів, технологій і методів соціальної підтримки, спрямованих на підвищення ефективності соціального захисту населення.

2.2. Специфіка соціалізації підлітків у діяльності фахівця соціальної сфери

У сучасний період, що характеризується нестабільністю в політичній, економічній, екологічній та соціальній сферах, у середовищі підлітків помітно посилюються негативні тенденції. Зокрема, зростає рівень злочинності, поширюється вживання наркотичних речовин і алкоголю, фіксуються випадки суїцидальної поведінки та інші форми соціально небезпечних проявів. Значною мірою протидія цим явищам покладається на систему соціальної роботи, яка виступає важливим механізмом попередження та корекції девіантної поведінки. Водночас слід зазначити, що попри пріоритетність цього напрямку діяльності, наукових праць, присвячених комплексному аналізу роботи фахівців соціальної

сфери у даному контексті, все ще недостатньо. Саме тому це дослідження спрямоване на часткове заповнення наявної наукової прогалини.

Погіршення соціально-економічної ситуації в останні роки спричинило зростання кількості дітей і підлітків із девіантними проявами, а також тих, хто опинився у складних життєвих обставинах. В Україні загальна кількість дітей та молоді віком до 18 років становить близько 14 мільйонів осіб. Серед них можна виокремити такі групи: понад 400 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, або тих, що виховуються у неповних сім'ях; приблизно 160 тисяч дітей із порушеннями фізичного та психічного розвитку; близько 3,4 мільйона дітей із малозабезпечених сімей.

Проблеми девіантної поведінки серед вразливих категорій населення є досить різноманітними та набувають дедалі більшого поширення. Зокрема, в Україні рівень вживання ін'єкційних наркотиків утричі перевищує середньосвітові показники. Загальна кількість осіб із наркотичною залежністю становить приблизно 1,5–2 мільйони. При цьому від 8% до 26% підлітків віком 13–16 років хоча б одного разу пробували наркотичні речовини. Окремо варто відзначити, що проблема наркозалежності суттєво «омолоджується» і вже фіксується навіть у дітей віком 10–11 років.

Рівень вживання алкоголю в Україні залишається дуже високим. Значна частина підлітків віком 14–18 років (близько 40%) періодично вживає алкогольні напої. За результатами міжнародних досліджень ВООЗ серед школярів у 41 країні світу Україна опинилася серед лідерів за поширеністю вживання алкоголю. Крім того, приблизно 20% дітей 11–12 років уже мають досвід стану сп'яніння, а вживання пива серед підлітків за останні роки суттєво зросло [2].

Проблема тютюнопаління також залишається гострою. Україна входить до переліку країн із високим рівнем куріння та займає одне з провідних місць за кількістю спожитих сигарет на одну особу. Перший досвід куріння часто припадає на дуже ранній вік - близько 10 років. Серед підлітків 13–15 років понад 30% уже мають досвід куріння. Загалом серед молоді курять приблизно

45% хлопців і 35% дівчат. Щороку захворювання, пов'язані з тютюнопалінням, стають причиною смерті близько 120 тисяч людей в Україні.

Серйозною соціальною проблемою є поширення ВІЛ/СНІДу та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом. Україна належить до країн із високими темпами поширення ВІЛ серед молоді віком 14–20 років. За останні роки також зафіксовано зростання кількості випадків сифілісу та гонореї серед підлітків. Такі інфекції можуть призводити до тяжких ускладнень, зокрема порушень репродуктивного здоров'я та розвитку онкологічних захворювань.

Окрему тривогу викликає ситуація із суїцидальною поведінкою серед молоді. Самогубства залишаються однією з провідних причин смертності підлітків, особливо у віковій групі до 14 років. Україна входить до числа країн із високими показниками суїцидів. У світі щороку фіксується близько одного мільйона випадків самогубств, і за останні десятиліття ця тенденція має зростаючий характер. Найбільш уразливими є підлітки, які перебувають у складних соціальних умовах.

Також проблемою є ранні репродуктивні ризики: щороку серед школярів в Україні реєструється близько двох тисяч випадків переривання вагітності. Такі втручання можуть спричинити значні медичні ускладнення та негативно впливати на репродуктивне здоров'я в майбутньому, підвищуючи ризики серйозних захворювань.

Серед чинників, що зумовлюють безплідність, провідне місце посідає жіноче безпліддя, яке часто є наслідком ускладнень після абортів.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна входить до п'ятірки європейських країн за рівнем насильницьких проявів серед молоді. Спостерігається тенденція до зростання жорстокості дитячої злочинності, збільшення кількості насильницьких правопорушень, а також злочинів, скоєних у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Одним із чинників поширення агресивної поведінки серед дітей і підлітків є неконтрольований доступ до Інтернету та телевізійного контенту, адже значна частина

неповнолітніх (близько 60%) схильна наслідувати негативні моделі поведінки, представлені у медіапросторі.

Крім того, майже 60% дітей віком від 2 до 14 років зазнають психологічного або фізичного насильства в сімейному середовищі, що є серйозним фактором ризику формування девіантної поведінки. Щороку близько 4,5 тисяч неповнолітніх в Україні засуджуються до покарань у вигляді позбавлення волі.

Усе це свідчить про тенденцію до зростання кількості осіб із девіантною поведінкою, що робить особливо актуальним аналіз причин цього явища та пошук ефективних шляхів його подолання. Дослідження показують, що девіантна поведінка дітей і молоді має комплексний характер і зумовлюється низкою взаємопов'язаних чинників, серед яких:

соціальні причини - соціальна нерівність, майнове розшарування суспільства, нестабільність економічної ситуації, обмежені можливості легального отримання гідного доходу, безробіття, толерантне ставлення до протиправної поведінки, негативний вплив засобів масової інформації;

морально-етичні причини - зниження рівня моральності в суспільстві, духовна криза, втрата традиційних ціннісних орієнтирів, байдужість до проблем дітей і молоді, поширення алкоголізації та наркотизації населення;

соціально-педагогічні причини - недоліки сімейного та шкільного виховання, відсутність навчальних успіхів у дітей, зниження престижу освіти, педагогічна занедбаність, а також невпевненість у майбутньому [21].

Сімейні чинники девіантної поведінки - до них належать особливості внутрішньо-сімейного виховання та взаємин, зокрема сім'ї з суперечливими вимогами до дитини, педагогічно неспроможні родини, а також такі типи виховних стилів, як гіперопіка або, навпаки, гіпоопіка, що порушують гармонійний розвиток особистості.

Вплив асоціальних неформальних груп однолітків - підліткові об'єднання з деструктивною спрямованістю можуть формувати негативні зразки поведінки,

сприяти засвоєнню асоціальних норм і відхиленню від загальноприйнятих соціальних правил.

Особливості підліткового віку - пов'язані з природними віковими кризами та внутрішніми змінами, зокрема перебудовою організму та формуванням «Я-концепції». У цей період підлітки часто переживають невизначеність соціального статусу (вже не дитина, але ще не дорослий), прагнуть новизни, самоствердження, активної діяльності, а також можуть проявляти схильність до протестної поведінки та переоцінки норм і цінностей найближчого соціального оточення.

Біологічні чинники - включають генетичні передумови (окремі захворювання, зокрема шизофренію, порушення зору та слуху, ураження нервової системи, а також наслідки сімейного алкоголізму чи наркоманії), психофізіологічні особливості (стресові навантаження, конфліктні ситуації, вплив екологічних умов), а також фізіологічні особливості (мовленнєві порушення, соматичні дефекти, зовнішні особливості розвитку) [44].

Психологічні чинники - пов'язані з наявністю психічних розладів або акцентуєваних рис характеру, що можуть проявлятися у вигляді емоційної нестабільності, підвищеної збудливості, невротичних станів або психопатій.

Соціокультурні чинники - зумовлені відкритістю підлітків до нової інформації та водночас недостатньою критичністю у сприйнятті соціальних норм, що може сприяти заміщенню нормативної поведінки прагненням до повної свободи дій і відмови від соціальних обмежень.

Особистісний чинник - проявляється у поєднанні індивідуальних психологічних особливостей, зокрема заниженої самооцінки та некритичного ставлення до власних вчинків, що підвищує ризик формування девіантних форм поведінки.

На практиці в Україні здійснюється значна робота, спрямована на подолання та профілактику девіантної поведінки серед дітей і молоді. Зокрема, у місті Яворів соціальну підтримку населення забезпечують фахівці соціальної сфери, які були введені до відповідних служб у межах реалізації соціальних

ініціатив Президента України та постанови Кабінету Міністрів України «Про покращення надання соціальних послуг уразливим групам населення та раннє виявлення сімей у складних життєвих обставинах». Основним напрямом їхньої діяльності є своєчасне виявлення, попередження та соціальний супровід сімей і осіб, які опинилися у складних життєвих ситуаціях.

Спеціалісти здійснюють комплексну соціальну роботу з дітьми, молоддю та сім'ями, що перебувають у кризових умовах. Вона включає виявлення таких сімей, їх облік, аналіз потреб, планування індивідуальних заходів підтримки, визначення оптимальних методів допомоги, надання соціальних послуг, а також організацію довготривалого соціального супроводу.

Станом на 2025 рік у Яворівській міській територіальній громаді Львівської області проживає близько 53 800 осіб (за даними офіційної статистики громади). У громаді систематично здійснюється соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема тих, що потребують психологічної, соціально-педагогічної та матеріальної підтримки. Особлива увага приділяється домогосподарствам, у яких виховуються діти, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, а також родинам, що постраждали внаслідок воєнних дій [23].

Серед основних категорій сімей, які перебувають під соціальним супроводом, виокремлюють сім'ї, що опинилися у складних життєвих обставинах через низький рівень матеріального забезпечення, проблеми адаптації, наявність конфліктних ситуацій, наслідки вимушеного переселення та труднощі соціалізації дітей і підлітків у сучасних умовах. Важливим напрямом роботи соціальних служб є також профілактика девіантної поведінки підлітків, попередження насильства в сім'ї та забезпечення соціальної підтримки дітей, які потребують особливої уваги держави.

У процесі соціального супроводу фахівці надавали широкий спектр послуг, зокрема педагогічну, юридичну, соціально-економічну, психологічну, соціально-медичну та інформаційну допомогу. Значна увага приділялася вирішенню житлово-побутових питань, забезпеченню гуманітарної та

матеріальної підтримки, а також залученню клієнтів до соціально активного життя. Окремим напрямом діяльності були заходи з профілактики алкогольної та наркотичної залежності, а також попередження насильства в сімейному середовищі.

У межах реалізації державних і регіональних програм «Профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі» та «Репродуктивне здоров'я нації» фахівцями центрів соціальних служб та соціальних сервісів громад було організовано та проведено комплекс профілактично-просвітницьких заходів. До них належали тренінги, лекції, інтерактивні заняття та ігрові форми роботи, спрямовані на формування здорового способу життя та відповідальної поведінки молоді.

Серед найбільш показових заходів можна виділити акцію «Солодкий день без тютюну», метою якої було запобігання тютюнопалінню серед підлітків; «День психічного здоров'я», спрямований на підвищення рівня обізнаності молоді щодо збереження психоемоційного благополуччя; а також акцію «16 днів проти насильства», що мала на меті профілактику різних форм насильницької поведінки.

Окремо проводилися тренінгові заняття «Торгівля людьми - сучасне рабство», лекторії «Стоп туберкульозу», бесіди з елементами тренінгу, а також просвітницькі заходи і відеолекторії «Захистимо життя дитини!».

Загалом діяльність соціальних працівників центрів соціальних служб у Яворові була спрямована на профілактику та подолання проявів девіантної поведінки серед дітей і молоді. В основі цієї роботи лежить гуманістичний підхід, який передбачає насамперед захист інтересів дитини, надання їй необхідної підтримки у процесі соціалізації, сприяння спілкуванню, самовизначенню, а також зміцненню фізичного та духовного здоров'я.

Фахівцям соціальної сфери, які працюють із підлітками з девіантною поведінкою, доцільно впроваджувати спеціальні програми розвитку комунікативних навичок, проводити індивідуальні та групові заняття, тренінги з формування соціальних компетентностей. Це сприятиме розвитку вміння

конструктивно вирішувати конфлікти, адекватно реагувати на емоції інших людей та знаходити позитивні способи самоствердження. Важливим напрямом роботи також є системна взаємодія з сім'ями, що дозволяє підвищити ефективність профілактичних і корекційних заходів.

Взаємодія соціального працівника з підлітками, які демонструють девіантну поведінку, має бути індивідуально орієнтованою та багатовекторною. Вона спрямовується на три ключові напрями: превенцію, тобто попередження порушень загальноприйнятих соціальних норм; інтервенцію, що передбачає безпосереднє втручання у проблемну ситуацію; та реабілітацію, яка полягає у відновленні соціального функціонування особистості та її інтеграції в суспільство.

У роботі з цією категорією підлітків соціальний працівник повинен поєднувати два підходи. Симптоматичний підхід орієнтується на роботу з конкретними проявами девіантної поведінки, тоді як каузальний підхід спрямований на виявлення та усунення глибинних причин і умов, що спричиняють такі відхилення. Поєднання цих підходів забезпечує більш ефективну профілактичну та корекційну діяльність.

Ефективність соціальної роботи з підлітками девіантної поведінки значною мірою залежить від дотримання низки важливих умов. Насамперед це своєчасне виявлення та діагностика проблемної ситуації у дитини. Не менш важливою є розробка та впровадження комплексних програм корекції й реабілітації неповнолітніх із девіантними проявами. Окреме значення має міждисциплінарна співпраця різних фахівців-педагогів, соціальних працівників, медичних працівників та представників інших установ, які залучаються до реалізації відповідних програм.

2.3. Емпіричне дослідження діяльності соціального педагога у сфері правової соціалізації підлітків

Потреба у формуванні правової соціалізації підлітків зумовлена динамічними трансформаціями, що відбуваються в соціальній, культурній та

правовій сферах сучасного українського суспільства. У зв'язку з цим значно підвищуються вимоги до рівня правової обізнаності молоді, яка має бути здатною ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем у межах чинного законодавства та успішно інтегруватися в суспільні процеси. Це, у свою чергу, актуалізує необхідність пошуку оновлених підходів, технологій і засобів правового виховання, спрямованих на формування правосвідомої особистості, яка володіє системними правовими знаннями та демонструє відповідальну правову поведінку. Проблематика правової соціалізації, правової культури та становлення особистості у правовому полі сьогодні посідає важливе місце у сучасних соціально-педагогічних дослідженнях.

Актуальність питання правової соціалізації дітей підліткового віку постійно зростає та стає одним із пріоритетних напрямів у наукових розвідках соціально-педагогічної галузі [31].

Емпіричне дослідження соціально-педагогічної роботи з правової соціалізації підлітків було організовано на базі Яворівського Ліцею імені Осипа Маковея у період з лютого 2026 р. по березень 2026 р. Основною метою даної роботи було формування у підлітків базових соціально-правових знань, розширення їхнього правового словникового запасу, а також розвиток навичок самостійного засвоєння правової інформації та саморозвитку у сфері права. Зміст діяльності передбачав ознайомлення учнів із міжнародними правовими актами, основними правами підлітків в Україні у сферах освіти, охорони здоров'я, трудових відносин та інших соціально значущих напрямів.

Організація соціально-педагогічної роботи щодо формування правових знань у підлітків здійснювалася із застосуванням комплексу методів, серед яких інформаційні, операційні, творчо-пошукові методики, а також прийоми самостійної роботи та самовиховання. Важливу роль відігравали також виховні форми роботи, зокрема тематичні бесіди, виховні години та елементи ігрових технологій. Тематика проведених заходів охоплювала питання громадянства та правового статусу особи, міжнародних і національних правових документів щодо захисту прав дитини тощо.

Основною метою реалізованих заходів було формування у підлітків усвідомлення власних прав та обов'язків. Робота розпочиналася з проведення вступних правових бесід, таких як «Я - громадянин», «Міжнародні правові документи щодо захисту дітей», а також виховних годин «Права дитини» і «Держава - гарант дитинства». Під час цих занять учні знайомилися з основними нормативно-правовими актами, обговорювали значення прав у житті людини, а також усвідомлювали необхідність їх знання та дотримання у повсякденній поведінці.

Метою виховного заходу «Права дитини» було формування у здобувачів освіти уявлень про права, закріплені міжнародними документами та національним законодавством. На початку заняття учням було запропоновано проблемне запитання: «Що означають права дитини?». Підлітки висловлювали власні асоціації та розуміння цього поняття, пов'язуючи його зі свободою, можливістю жити в сім'ї, подорожувати, навчатися та реалізовувати власні інтереси.

Для кращого засвоєння матеріалу учням було запропоновано творчо відобразити права дитини у вигляді малюнків із подальшою презентацією перед класом. У своїх роботах вони зображували себе як носіїв права на життя та ім'я, сім'ю, школу як символ права на освіту, а також елементи відпочинку, зокрема море, що ілюструвало право на дозвілля та відновлення сил. Наприкінці заняття було проведено рефлексивну вправу, у межах якої учні завершували речення «Я впевнений, що маю право на...», що сприяло усвідомленню ними власних правових можливостей та формуванню особистісного ставлення до прав дитини.

З метою розширення знань підлітків про державний устрій України було проведено низку виховних годин. Під час заняття «Держава - гарантія дитинства» учні ознайомилися з основними засадами організації державної влади відповідно до Конституції України, зокрема з поділом її на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Окрему увагу було приділено ролі Кабінету

Міністрів як вищого органу виконавчої влади та функціонуванню міністерств, що реалізують державну політику у різних сферах суспільного життя.

Під час заняття було розглянуто функції Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства внутрішніх справ України та інших державних органів, а також їх роль у забезпеченні суспільних потреб.

Отримані знання закріплювалися через ігрову діяльність: учні були об'єднані у групи, кожна з яких моделювала роботу окремого «міністерства» та виконувала відповідні функції у змодельованій соціальній ситуації.

У межах рольової гри учасники мали можливість спробувати себе у ролі членів «Кабінету Міністрів» та розробити власні проекти нормативних документів, спрямованих на захист прав та обов'язків дітей. У результаті спільної діяльності було вироблено певні правила та критерії, на основі яких «уряд» ухвалював запропоновані проекти. Найактивнішу позицію зайняло «Міністерство внутрішніх справ України», представники якого аргументовано відстоювали необхідність захисту прав і свобод дітей, їхньої власності та інтересів, акцентуючи увагу на протидії правопорушенням і забезпеченні безпеки неповнолітніх.

Загалом така діяльність сприяла розвитку у підлітків навичок аргументованого висловлювання, ведення діалогу, критичного мислення та конструктивної дискусії. Використання ігрових технологій виявилось особливо ефективним, оскільки активізувало творчо-пошуковий спосіб засвоєння правових знань. Це дало змогу учням знаходити нестандартні рішення у змодельованих правових ситуаціях і виконувати творчі завдання.

Крім того, застосування ігрових методів забезпечило реалізацію одного з ключових механізмів правової соціалізації - процесу інтеріоризації правових норм, тобто їх поступового переходу у внутрішню систему цінностей і переконань особистості.

У процесі участі в рольових іграх та виконання запропонованих соціальних ролей підлітки поступово засвоювали систему моральних цінностей і правових норм суспільства, трансформуючи їх у внутрішні мотиви власної поведінки. Це свідчило про формування усвідомленого ставлення до правових приписів та поступову інтеріоризацію правових настанов.

Окремим елементом роботи стало залучення учнів до аналізу матеріалів періодичних видань, у яких висвітлювалися питання захисту прав дитини. Це дозволяло їм не лише знаходити відповідні інформаційні джерела, а й встановлювати, у яких саме нормативних документах закріплено ті чи інші права.

За результатами проведеної ігрової діяльності учні дійшли висновку, що права людини не поділяються за рівнем значущості, оскільки кожне з них є важливим і підлягає обов'язковому дотриманню. Основною метою такої форми роботи було закріплення знань про права та обов'язки дітей, основні правові документи, а також розвиток у підлітків умінь аргументовано відстоювати власну позицію з повагою до думок інших, коректно вести дискусію без приниження гідності опонентів, впевнено виступати перед аудиторією, використовувати правову термінологію, відповідати на запитання та формулювати логічні висновки.

У процесі соціально-педагогічної роботи з правової соціалізації підлітків соціальний педагог здійснював інформаційно-консультативну роботу з учнями. У цьому контексті було розкрито основні положення міжнародних нормативно-правових актів, зокрема Конвенції ООН про права дитини, а також ключові положення національного законодавства України, зокрема Конституції України, Законів України «Про охорону дитинства», «Про освіту» та інших профільних нормативно-правових актів. Організація соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на формування правових знань у процесі правової соціалізації підлітків, здійснювалася з урахуванням принципу комплексного використання, узгодженості та інтеграції виховного потенціалу закладу загальної середньої освіти. Такий підхід забезпечував цілеспрямований соціально-педагогічний

вплив на процес становлення правової свідомості учнів і був орієнтований на реалізацію когнітивної та комунікативно-інформаційної функцій. Опанування підлітками базових знань про право створює передумови для усвідомленого захисту власних інтересів у разі порушення їхніх прав, а також сприяє формуванню здатності самостійно вирішувати прості правові конфліктні ситуації.

У результаті проведення соціально-педагогічних заходів (рольових ігор, виховних годин та інших форм роботи) учні частково засвоїли основи соціально-правових знань, а також розширили власний правовий тезаурус. Зокрема, вони ознайомилися з такими ключовими поняттями, як «право», «обов'язки», «відповідальність», «права дитини», «закон», «Конституція України» та іншими базовими правовими категоріями.

У березні 2026 року було проведено анкетне опитування серед учнів 7–11 класів на тему «Соціологічний портрет підлітка в контексті правової соціалізації». Дослідження здійснювалося із використанням спеціально розробленого інструментарію анкетування. Одним із ключових завдань було виявлення ставлення школярів до правових норм, що становить важливу складову емпіричного аналізу та дозволяє оцінити рівень їх правової обізнаності й соціальної зрілості.

Об'єктом дослідження виступили учні Яворівського Ліцею імені Осипа Маковея. Загальна кількість респондентів становила 35 осіб.

Завдання дослідження передбачали визначення основних джерел отримання правової інформації школярами; виявлення причин можливих порушень правових норм; аналіз самооцінки рівня правової культури учнів; встановлення факторів, що впливають на формування правомірної поведінки; а також визначення чинників, які сприяють підвищенню рівня правової культури молоді.

Гіпотеза дослідження полягала у припущенні, що формування правової свідомості підлітків відбувається переважно стихійно, у зв'язку з чим її рівень у більшості школярів є недостатньо сформованим.

Аналіз результатів опитування показав, що основним джерелом правової інформації для респондентів є шкільні навчальні дисципліни (34%), зокрема курс правознавства та історія України, які забезпечують базове засвоєння правових знань. Майже рівнозначну частку відповідей становили такі джерела, як засоби масової інформації (28%) та спілкування з родичами (27%).

Отже, можна зробити висновок, що як формальні, так і неформальні джерела отримання інформації мають приблизно рівнозначний вплив на становлення правової культури особистості підлітка [45]. Водночас лише незначна частка респондентів (8%) зазначила друковані джерела, зокрема видання, що містять нормативно-правові акти, як джерело правової інформації (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Розподіл відповідей на запитання: «Що для Вас є основним джерелом правової інформації?»

	%
Шкільні предмети	34
Засоби масової інформації	28
Друковані джерела, що містять нормативно правові акти	27
Спілкування з родичами	8
Інше	3
Разом	100

Респонденти визначили різноманітні причини порушення молоддю правових норм, при цьому погляди учнів суттєво відрізнялися. Частина опитаних вважає, що неправомірна поведінка є наслідком недостатньої обізнаності із законодавством - таку позицію підтримали 25% респондентів. Найбільша кількість учнів (32%) пов'язує правопорушення зі свідомим ігноруванням та неповагою до закону. Майже аналогічна частка опитаних (31%) пояснює виникнення девіантної поведінки низьким рівнем загальної культури молоді.

Отже, більшість названих причин респонденти пов'язують передусім з особистісними характеристиками та рівнем внутрішньої правової культури людини. Водночас лише 10% учнів вбачають причини правопорушень у зовнішньому факторі - недосконалості чинного законодавства (див. Табл. 2).

Таблиця 2.

Основні причини порушення правових приписів

	%
Незнання закону	25
Неповага до закону	32
Низький загальнокультурний рівень	31
Недосконалість законодавства	10
Інше	2
Разом	100

У ході дослідження було поставлено за мету визначити рівень правової обізнаності учнів, а також з'ясувати, наскільки отримані правові знання застосовуються ними у повсякденному житті та чи виступають засвоєні норми реальними регуляторами поведінки (див. табл. 3).

Результати опитування засвідчили, що понад половина респондентів (52%) оцінюють власний рівень знання законодавства як недостатній, однак при цьому зазначають, що не порушують правових норм. Такі учні наголошували, що визначальний вплив на їхню поведінку мають моральні цінності та норми, сформовані у сімейному середовищі.

Водночас 16% опитаних вважають свій рівень правових знань достатньо високим і зазначають, що у своїй поведінці керуються вимогами закону. Ще 18% респондентів повідомили, що володіють певними правовими знаннями, однак інколи допускають порушення встановлених норм.

Таблиця 3.

Самооцінка рівня правової культури

	%
Знаю закони та їх дотримуюся	16

Знаю закони, але інколи порушую їх	18
Недостатньо знаю закони, проте порушую їх	52
Погано знаю закони та інколи їх порушую	12
Інше	2
Разом	100

Логічним продовженням попереднього запитання стало з'ясування чинників, які визначають поведінку учнів, оскільки більше половини респондентів зазначили, що мають недостатній рівень знань законодавства. Результати опитування показали, що для більшості учнів (68%) правомірна поведінка зумовлена внутрішнім переконанням та особистісною потребою дотримуватися встановлених норм. Для 16% респондентів така поведінка пояснюється впливом найближчого оточення та прагненням пристосуватися до соціального середовища, тоді як 12% опитаних пов'язують її насамперед зі звичкою.

Таблиця 4.

Чинники, що зумовлюють правомірну поведінку учнів

	%
Внутрішньою потребою	68
Адаптація до поведінки оточення	16
Звичкою	12
Страхом покарання	4
Разом	100

Під час опитування школярі висловили різні погляди щодо чинників, які можуть сприяти підвищенню рівня правової культури молоді (див. Табл. 5). Найбільша частина респондентів (35%) вважає, що ефективним засобом є посилення відповідальності та покарань за правопорушення. Майже така ж кількість учнів (34%) надала перевагу правовій просвіті населення. На нашу думку, саме розвиток правової освіти та просвітницької діяльності є більш доцільним і ефективним шляхом у демократичному суспільстві. Ще 16%

опитаних зазначили, що підвищенню правової культури сприятиме вдосконалення якості законодавства.

Таблиця 5.

На вашу думку, підвищенню рівня правової культури сприятиме:

	%	Ранг
Посилення покарань	35	1
Гуманізація покарань	13	4
Правова просвіта	34	2
Підвищення якості законів	16	3
Інше	2	5
Разом	100	

На основі отриманих результатів було сформульовано додаткове запитання, спрямоване на визначення змістового наповнення правової просвіти. Учасники опитування зазначили, що найбільше вони потребують знань щодо власних прав, свобод і обов'язків. Таку відповідь обрали 68% респондентів (див. табл. 6).

Таблиця 6.

Що необхідно включити до змісту правової просвіти?

	%
Галузі знань	20
Знання своїх прав, свобод та обов'язків	68
Знання основ трудового, сімейного та цивільного законодавства	2
Знання кримінального та адміністративного права	8
Інше	2
Разом	100

Отже, отримані результати свідчать, що рівень правової обізнаності сучасної молоді залишається недостатнім, а засвоєні знання характеризуються фрагментарністю та відсутністю системності. У зв'язку з цим пріоритетного

значення у профілактиці правопорушень набуває правове виховання та цілеспрямована діяльність, важливість якої підтверджується й самими учнями.

Висновки до розділу 2

У другому розділі проаналізовано практичні аспекти діяльності соціального педагога щодо соціалізації підлітків, зокрема у контексті правової соціалізації. Розглянуто основні форми та методи соціально-педагогічної роботи, спрямовані на формування у підлітків правової обізнаності, відповідальної поведінки та усвідомлення власних прав і обов'язків.

Встановлено, що ефективна соціалізація підлітків значною мірою забезпечується через інформаційно-консультативну діяльність соціального педагога, використання інтерактивних методів навчання, тренінгових вправ, рольових ігор та обговорення життєвих ситуацій. Такий підхід сприяє активному засвоєнню правових знань і формуванню стійких ціннісних орієнтацій.

Проведене анкетне опитування дало змогу виявити особливості правової обізнаності підлітків, їх ставлення до правових норм та основні чинники, що впливають на формування правомірної поведінки. Отримані результати свідчать про необхідність посилення системної правової просвіти в закладах освіти та активізації ролі соціального педагога у цьому процесі.

Підсумовано, що соціально-педагогічна робота є важливим чинником успішної соціалізації підлітків, оскільки забезпечує поєднання теоретичних знань із практичним досвідом, формує відповідальне ставлення до норм права та сприяє становленню правосвідомої особистості.

ВИСНОВКИ

У бакалаврській роботі комплексно досліджено проблему соціалізації підлітків як важливого соціально-педагогічного феномену та визначено роль соціального педагога у забезпеченні ефективного процесу формування особистості в сучасних умовах суспільних змін. Узагальнення теоретичних і емпіричних результатів дослідження дає підстави сформулювати такі основні висновки.

Установлено, що соціалізація підлітків є складним, багаторівневим і безперервним процесом засвоєння соціальних норм, цінностей, моделей поведінки та формування власної системи життєвих орієнтирів. У підлітковому віці цей процес набуває особливої інтенсивності, що пов'язано з активним розвитком самосвідомості, становленням «Я-концепції», розширенням соціальних контактів та посиленням впливу референтних груп.

Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що соціалізація особистості є результатом взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників. Особливого значення набуває вплив сім'ї, закладу освіти, однолітків, засобів масової інформації та соціального середовища загалом. У цьому контексті підкреслюється провідна роль соціально-педагогічної діяльності у корекції негативних впливів та підтримці позитивного розвитку підлітків.

Визначено, що сучасні умови розвитку суспільства, зокрема інформаційна насиченість, соціальна нестабільність та вплив воєнних подій, суттєво ускладнюють процес соціалізації підлітків, підвищуючи ризики формування девіантної поведінки, емоційної нестабільності та викривлених ціннісних орієнтацій. Це зумовлює необхідність посилення соціально-педагогічного супроводу дітей та молоді.

Практична частина дослідження засвідчила, що ефективна діяльність соціального педагога забезпечується використанням різноманітних форм і методів роботи: інформаційно-консультативного супроводу, тренінгів, рольових ігор, інтерактивних занять та просвітницьких заходів. Такий підхід сприяє

формуванню у підлітків соціальної компетентності, правової обізнаності, відповідальної поведінки та здатності до конструктивної взаємодії з оточенням.

Варто враховувати, що інститут соціальної роботи у процесі соціалізації набуває особливого значення тоді, коли інші базові соціальні інститути, такі як сім'я, школа чи найближче оточення, не повною мірою виконують свої виховні та соціалізаційні функції. У такому випадку соціальна робота не лише компенсує їхні недоліки, а й підсилює їхню діяльність, сприяючи консолідації гуманістичного впливу на формування особистості.

Соціальний працівник як активний агент соціалізації стимулює розвиток внутрішнього потенціалу людини, формуючи в неї навички самостійного подолання труднощів і мінімізації залежності від зовнішньої допомоги. Одночасно він встановлює та підтримує зв'язки особи з важливими соціальними структурами та значущими для неї людьми.

Напрями діяльності соціального педагога безпосередньо визначаються актуальними соціальними проблемами. Погіршення соціальної ситуації в Україні в останні роки сприяло зростанню кількості дітей із девіантною поведінкою, а також тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах.

З огляду на те, що протиправна поведінка підлітків є однією з актуальних соціальних проблем і безпосередньо стосується діяльності соціальних педагогів, емпіричне дослідження було спрямоване на вивчення особливостей соціальної роботи з правової соціалізації учнів підліткового віку та проводилося на базі Яворівського Ліцею імені Осипа Маковея у період з лютого 2026 р. по березень 2026 р.

Організація соціально-педагогічної роботи з формування правових знань у підлітків здійснювалася із застосуванням комплексу методів, зокрема інформаційних, операційних, творчо-пошукових, а також методів самостійної роботи та самовиховання. Використовувалися різні форми роботи, серед яких індивідуальні та групові заняття, виховні години, бесіди, а також ігрові технології, зокрема рольові ігри.

Емпіричне дослідження дозволило встановити особливості правової соціалізації підлітків, зокрема рівень їх правової обізнаності, джерела отримання інформації та ставлення до правових норм. Отримані результати свідчать про недостатній рівень системних знань у частини учнів та необхідність удосконалення правової просвіти в закладах освіти.

На основі аналізу результатів дослідження доведено, що соціально-педагогічна робота є одним із ключових чинників успішної соціалізації підлітків, оскільки забезпечує цілеспрямований вплив на формування ціннісних орієнтацій, розвиток соціальної активності та становлення правосвідомої особистості.

Таким чином, мету бакалаврської роботи досягнуто, а поставлені завдання виконано. Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності соціальних педагогів закладів освіти для підвищення ефективності соціалізації підлітків та вдосконалення системи соціально-педагогічної підтримки учнівської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г. М. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 256 с.
2. Балакірева О. М. Соціалізація молоді та ризикована поведінка молодіжного середовища. Український соціум. 2016. № 4. С. 7–19.
3. Bridge D. Social Pedagogy and Working with Children and Young People. London : Jessica Kingsley Publishers, 2019. 224 p.
4. Бучма В. Соціалізація підлітків в умовах інформаційного простору. Філософські обрії, (42). 2019. 141–144. <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2019.42.202390>
5. Бучма В. В. Міжособистісне спілкування як сфера самореалізації особистості в підлітковому віці. III Міжнародна науково-практична конференція «Гене́за буття особистості». Київ, 2017. С. 63–64.
6. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання підлітків у сучасному освітньому просторі. Київ: Либідь, 2018. 280 с.
7. Василенко О. М. Інтерактивні групові методи розвитку соціальної відповідальності підлітків. Підготовка соціального педагога на засадах партнерства. Харків, 2015. С. 57–58.
8. Вікторова Л.В. Основи соціалізації особистості [текст] : навч. посіб. Київ: ЦП«КОМПРИНТ», 2017. 475 с. <http://surl.li/gdjmh>
9. Війна в Україні штовхає ціле покоління дітей до краю прірви: ЮНІСЕФ.URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press>
10. Водолазська О. О. Психологія соціалізації особистості та її порушень. Диференціальний підхід у дослідженні професійного самоздійснення особистості : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 березня 2022 р.) / відп. ред. О. П. Саннікова. Одеса : 2022. С. 161-166.
11. Воробієнко Д. Р., Котловий С. А. Вплив ЗМІ на процес соціалізації дітей та підлітків. Актуальні проблеми соціальної сфери. 2022. № 12.

12. Гук О. Методи формування соціально активної життєвої позиції підлітків. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social Work.* 2017. № 2(2). С. 32–34.
13. Дубчак Ю. Соціально-психологічні аспекти адаптації підлітків у закладах інтернатного типу. *Збірник наукових праць: психологія.* 2016. № 21. С. 84–91.
14. Жогло І. В. Соціально-педагогічні умови успішної соціалізації підлітків у закладах освіти. *Одеса: Астропринт, 2018.* 186 с.
15. Зозуляк-Слущик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка». 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 223 с.
16. Караман О. Л. Методологічні засади проблеми соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України: філософський рівень. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2020. № 2 (333). Ч. II. С. 157–166.
17. Кондратова Л. Г. Соціалізація особистості підлітка в сучасному інформаційному просторі. *Київ: Педагогічна думка, 2016.* 198 с.
18. Курдибаха О. М. Гендерні особливості становлення підлітків у процесі соціалізації. *Проблеми сучасної психології.* 2014. Вип. 25. С. 327–338.
19. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія. К.: Талком, 2018. 240 с.
20. Лукашевич М. П. Соціальна робота: теорія і практика : підручник. Київ: Каравела, 2020. 368 с.
21. Мальцева О. І. Фактори соціалізації сучасних підлітків. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2018. № 1(315). Ч. 1. С. 85–92.
22. Мельничук Л. Б. Соціально-педагогічні аспекти соціалізації підлітків у сучасному суспільстві. *Молодий вчений.* 2021. № 9(97). С. 184–188.
23. Методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей ВПО у громадах. Лист МОН №1/13007-24 від 22.07.2024 року.

URL: <https://osvita.ua/legislation/other/>.

24. Міненко О. О. Дослідження особливостей тривожності підлітків в умовах воєнного конфлікту. Наукові записки. Серія: Психологія. 2024. № 3. С. 45–52.

25. Мушинська О. Й. Соціально-педагогічна робота з підлітками девіантної поведінки: навчальний посібник. Львів: Новий Світ-2000, 2014. 240 с.

26. Нечипорук Л., Особливості соціалізації підлітків в умовах воєнного стану в Україні. Інноватика у вихованні, 1(20), 2024. 89-95. <https://doi.org/10.35619/iiv.v1i20.646>

27. Паламарчук М. А. Психологічні особливості розвитку вольових якостей підлітків: магістерська робота. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2016. 111 с.

28. Payne M. Modern Social Work Theory. London: Palgrave Macmillan, 2021. 480 p.

29. Пеньков Є. М. Соціалізація особистості: психологічний та педагогічний аспекти. Київ: Каравела, 2015. 312 с.

30. Полежака Т. П. Технологія роботи соціального педагога з соціалізації підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах. Актуальні проблеми соціально-педагогічних досліджень. Харків, 2016. С. 131–132.

31. Попадич О. Правове виховання як напрям профілактики девіантної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2023. Вип. 52. С. 163–168.

32. Радул В. В., Галета Я. В. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник. Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.

33. Рудьова Д. О. Соціальна робота з попередження негативного впливу соціальних мереж на підлітків: кваліфікаційна робота. Київ, 2022.

34. Савченко С., Караман О. Абераційна соціалізація в контексті соціалізації особистості в сучасному інформаційному суспільстві. Освіта та педагогічна наука. № 2 (171), 2019. С. 60-68.

35. Сазоненко Г., Корх В. Особливості соціалізації підлітків та юнаків в контексті формальної та неформальної освіти. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2014. № 2(2). С. 84–89.
36. Севаст'янова О. Студентська молодь у контексті суб'єкт-суб'єктних соціалізаційних виховних впливів у ВНЗ. Соціальна педагогіка : теорія та практика. 2018. № 3. С. 14 – 20.
37. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соц. відносин і туризму. 2020. 275 с.
38. Смолярчук І. А. Рекламно-інформаційні технології як засіб соціалізації підлітків: кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023.
39. Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми : тези XV Міжнар. наук.-практ. конф. / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, та інш. Київ : Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2020.135с.
40. Соціалізація особистості: теорія та практика: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 05 листопада 2020 р. Дніпро: КЗВО «ДАНУ» ДОР», 2020. 191 с. <http://surl.li/qgryf>
41. Токарева Н. М. Психологічні особливості соціалізації підлітків у соціокультурному контексті постмодернізму. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2017. № 1(6). С. 84.
42. Токарева Н. М. Соціалізація особистості у контексті освітнього простору: теоретичний дискурс. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022. Т. 6. С. 273–281.
43. Тюльпа Т. М. Основи соціалізації особистості: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2016. 164 с.
44. Хомчук О. П., Пономаренко Т. І. Особливості психоемоційних станів підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2024. Вип. 1. С. 112–118.

45. Чеховська Г. Соціалізація підлітків в умовах неформальних об'єднань. Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи. Харків, 2022. С. 110–112.

46. Чіп Р. С., Корміло О. М., Гончаровська Г. Ф. Психологічні особливості розвитку особистісної ідентичності підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2022. Вип. 1. С. 139–143.

47. Шугайло Я. В. Особливості впровадження педагогічної моделі подолання негативного впливу засобів масової інформації на процес соціалізації підлітків. ScienceRise: Pedagogical Education. 2017. № 9.

48. Шугайло Я. В. Соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2018. 290 с.

49. Янц Н., Підгорна Н. Самовиховання як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2016. № 1. С. 311–318.

50. Яновська Т. Психологічні особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку. Психологія та особистість. 2015. № 2. С. 234–241.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

«Правова соціалізація підлітків»

Шановний(а) учаснику(це)!

Просимо Вас відповісти на запитання анкети. Опитування є анонімним, результати будуть використані лише в узагальненому вигляді.

1. Загальні відомості

1. Ваш клас:

7 8 9 10 11

2. Ваша стать:

Ч Ж

2. Джерела правової інформації

3. Що для Вас є основним джерелом правової інформації?

Школа

Інтернет

Соціальні мережі

Батьки

Телебачення

Інше _____

4. Наскільки Ви довіряєте отриманій правовій інформації?

Повністю довіряю

Частково

Не довіряю

3. Рівень правової обізнаності

5. Як Ви оцінюєте свій рівень правової культури?

Високий

Середній

Низький

6. Чи знаєте Ви свої основні права та обов'язки?

- Так
- Частково
- Ні

7. Чи вважаєте Ви, що у школі достатньо приділяється уваги правовій освіті?

- Так
- Частково
- Ні

4. Правова поведінка

8. Чинники, що найбільше впливають на Вашу правомірну поведінку:

- Сім'я
- Школа
- Друзі
- Інтернет
- Особисті переконання

9. Чи доводилося Вам порушувати правила поведінки у школі?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

10. Якщо так, що було причиною?

- Вплив друзів
- Емоційний стан
- Несправедливість правил
- Інше _____

5. Ставлення до правових норм

11. Як Ви ставитеся до дотримання правових норм?

- Позитивно
- Байдуже

Вважаю, що інколи можна порушувати

12. Чи вважаєте Ви, що порушення прав інших є серйозною проблемою?

Так

Ні

Частково

6. Правова культура

13. Самооцінка рівня правової культури:

Високий

Середній

Низький

14. На Вашу думку, підвищенню рівня правової культури сприятиме:

Більше уроків права

Практичні заняття, тренінги

Робота з юристами

Обговорення життєвих ситуацій

Інше _____

7. Правова просвіта

15. Що необхідно включити до змісту правової просвіти?

Права дитини

Відповідальність неповнолітніх

Булінг і його наслідки

Кібербезпека

Поведінка в конфліктних ситуаціях

Інше _____

16. Чи потрібні практичні заняття з права у школі?

Так

Ні

Важко сказати

8. Відкрите питання

17. Ваші пропозиції щодо покращення правової освіти в школі:
